

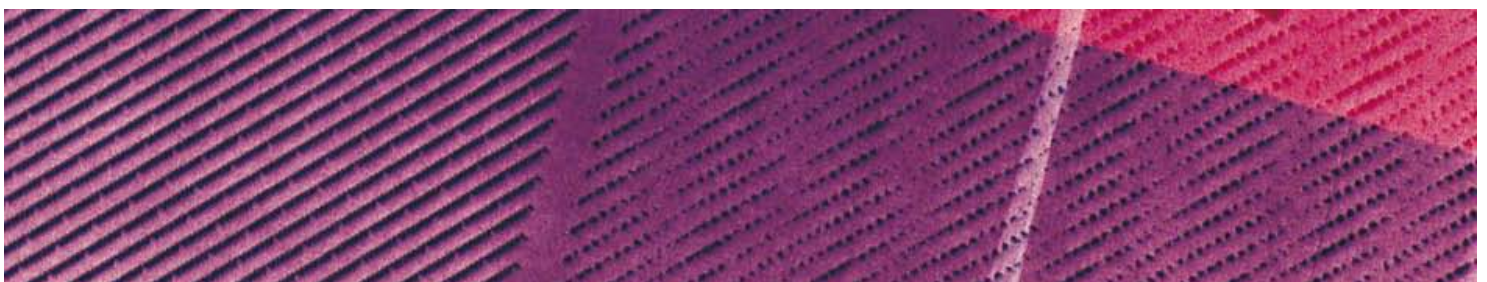
Informe Maig de 2010

Anàlisi de gènere de la cooperació al desenvolupament en els mitjans de comunicació

mueveteporlaigualdad.org

Mou-te per la igualtat.
És de justícia.

Informe elaborat per

Alexanian, Amanda
López, Raül
Montesinos, María

Agraïm a

Esther Fernández
TV3

Adriana Monclús
TVE Catalunya

Carme Basté
CCMA

Pel seu temps i amabilitat durant la trobada realitzada per compartir idees i opinions sobre les conclusions d'aquest informe.

Índex

1- Introducció	5
2- Cooperació al desenvolupament, gènere i mitjans de comunicació	9
2.1- La incorporació de la perspectiva de gènere en la cooperació al desenvolupament: estat de la qüestió	10
a. Premisses	10
b. Perspectiva de gènere en els enfocaments de desenvolupament	11
2.2- Els mitjans de comunicació i la cooperació al desenvolupament: eixos d'anàlisi des de la perspectiva de gènere	14
a. Context de la qüestió	14
b. Catalunya	15
c. Eixos d'anàlisi	16
3- Les pràctiques dels mitjans de comunicació a Catalunya: alguns exemples per al debat	21
3.1- Secció "Cooperació" del diari <i>Avui</i>	23
a. Presentació	23
b. Estudi de casos	23
3.2- "Haití: hora zero" de <i>30 Minuts</i> (TV3, Televisió de Catalunya)	27
a. Presentació	27
b. Estudi de cas	27
3.3- <i>Solidaris</i> (Catalunya Ràdio)	30
a. Presentació	30
b. Estudi de casos	31
4- Conclusions	35
5- Bibliografia	40

1. Introducció

La campanya ***Mou-te per la igualtat. És de justícia*** es desenvolupa per iniciativa de tres organitzacions de la societat civil, Ajuda en Acció, Entreculturas i InteRed, i està cofinançada per l'Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament (ACCD) i l'Agència Espanyola de Cooperació Internacional per al Desenvolupament (AECID). És una campanya enfocada a la sensibilització i a la incidència política, amb l'objectiu de reivindicar el desplegament i la posada en pràctica dels acords internacionals signats pels governs, especialment el compliment dels acords de la Plataforma d'Acció de Beijing (1995) i dels Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni (2000).

A la Plataforma d'Acció de Beijing, un dels eixos d'atenció principals és el relatiu a "les dones i els mitjans de difusió". Basat en la Plataforma, fonamental per a la promoció internacional dels drets de les dones, l'objectiu d'aquest informe és analitzar com alguns mitjans de comunicació a Catalunya representen les dones i les relacions de gènere en el context de la cooperació al desenvolupament.

Aquest informe, Anàlisi amb perspectiva de gènere de la cooperació al desenvolupament en els mitjans de comunicació, és el segon d'un total de tres, que tenen l'objectiu comú de fomentar un debat sobre la representació de les relacions de gènere en els mitjans de comunicació a Catalunya, tant en els mitjans audiovisuals com en la premsa escrita.

El primer d'aquesta sèrie d'informes, Anàlisi de gènere dels mitjans catalans de comunicació audiovisual, es va publicar el juliol de 2009 i es va centrar en la manera com les dones són representades per part dels mitjans audiovisuals en el nostre context. Com a tancament de la sèrie d'informes, el tercer s'ocupa de la manera com els mitjans de comunicació a Catalunya presenten la situació d'alguns països amb els quals es coopera.

Pel que fa a l'estructura d'aquest informe, la primera part se centra en el marc teòric i polític que defineix el que s'entén per cooperació al desenvolupament i en quins tipus d'enfocaments incorporen les relacions de gènere en els seus plantejaments. Es considera fonamental generar i compartir coneixements sobre quina ha estat l'evolució dels enfocaments de desenvolupament en la cooperació i com s'ha gestionat la participació de les dones i les desigualtats estructurals de gènere en aquest procés. Es pretén donar una mirada capaç d'evidenciar les desigualtats de gènere en els diferents contextos, així com fugir dels estereotips i dels missatges que desvaloren, victimitzen i exclouen.

Aquest apartat inicial ajuda a descriure, encara que de manera molt breu, l'origen de la cooperació i la forma en què s'estereotipen els països amb què es coopera: subdesenvolupats, del Tercer Món, en vies de desenvolupament o empobrits. A més a més, s'intenten precisar les diferents estratègies de cooperació que s'han succeït en el temps, subratllant les diferents conseqüències que implica centrar les actuacions de desenvolupament cap a les dones com a "beneficiàries passives" o centrar l'atenció en les relacions de gènere; és a dir, en les situacions de subordinació, exclusió, discriminació i en les relacions desiguals de poder que configuren les societats. Així mateix, l'apartat evidencia el caràcter polític del concepte d'apoderament, que implica la presa de consciència tant individual com col·lectiva de les dones per gaudir dels seus drets fonamentals, l'exercici de la seva plena ciutadania i cap a un canvi de les relacions de poder.

Aquesta primera part continua amb un apartat on s'elaboren cinc eixos d'anàlisi que es consideren rellevants a l'hora d'analitzar els exemples concrets de representació: la presència/absència de les dones, la contextualització, la legitimitat de les persones a qui els mitjans atorguen la veu, els estereotips i rols de gènere que es transmeten així com la càrrega dramàtica i emotiva de la informació sobre la cooperació.

La segona part de l'informe analitza alguns exemples de diferents mitjans de comunicació catalans, un privat i dos públics: quatre articles de la secció "Cooperació" del diari *Avui*, un reportatge del programa *30 Minuts* de TV3 i dos talls del programa *Solidaris* de l'emissora Catalunya Ràdio. Tots aquests exemples, tot i que molt diferents entre ells, s'han seleccionat pel fet de tractar temes relacionats amb la cooperació al desenvolupament i la realitat dels països amb què es coopera des de Catalunya.

Aquesta elecció pretén generar debats i reflexions al voltant de la representació de la cooperació en els mitjans de comunicació, ja que aquests programes ofereixen elements estimulants en la seva manera de representar la realitat del desenvolupament. Per això, d'entrada, s'ha volgut escollir material d'estudi en què els plantejaments permetin un debat interessant i enriquidor, evitant els exemples de mitjans amb un tractament comunicatiu sensacionalista i poc curós des del punt de vista de l'equitat de gènere.

La perspectiva de gènere representa un eix central en el progrés cap a una comunicació que compleixi amb els objectius d'informar, generar opinió i remoure consciències: permet identificar els elements claus en l'estructura de les relacions desiguals de poder i, en conseqüència, saber on anar a cercar informació, a qui preguntar i sobre quins assumptes. En definitiva, es tracta d'informar i comunicar sobre cooperació al desenvolupament des d'una visió positiva que tingui en compte la diversitat, la interculturalitat i la igualtat de gènere; és a dir, més completa i menys estereotipada, cosa que permet crear un pont entre diferents realitats en el món en comptes de reforçar idees preconcebudes.

2. Cooperació al desenvolupament, gènere i mitjans de comunicació

2.1. La incorporació de la perspectiva de gènere en la cooperació al desenvolupament: estat de la qüestió

a. Premisses

L'objectiu d'aquest informe és analitzar de quina manera alguns mitjans de comunicació representen les dones i les relacions de gènere¹ en el context de la cooperació al desenvolupament. No obstant això, abans de passar a examinar els diferents casos estudiats, és important apuntar què s'entén per cooperació al desenvolupament i quins han estat els enfocaments que han tingut en compte les relacions de gènere en la cooperació.

Com a premissa, cal repassar breument l'origen de la cooperació al desenvolupament (que s'emmarca en el procés de reconstrucció posterior a la Segona Guerra Mundial) ja que aquest origen condiciona la seva evolució. En principi es va considerar el **desenvolupament com un procés lineal**, relacionat amb l'augment del PIB i l'acumulació de béns i serveis, vàlid per a tots els Estats. S'entenia que l'objectiu del creixement econòmic era el mateix per a tots els països i que l'únic element que els diferenciava era el punt de partida, encara que el camí i la meta fossin comuns.

L'inici de la pràctica de la cooperació no s'explica si es fa de forma desvinculada dels processos de **descolonització** i de la **Guerra Freda**. El passat colonial va tenir un pes notable en les polítiques de desenvolupament europees, condicionades per la falta evident d'infraestructures deixada per l'administració metropolitana a les colònies, així com per la necessitat de mantenir una influència en la nova configuració de les relacions internacionals. Per la seva banda, l'ajuda dels Estats Units i de l'URSS expressava la voluntat d'atreure a la seva esfera d'influència a tercers Estats considerats estratègics en el marc dels equilibris de la Guerra Freda (Dubois). De fet, les motivacions de la cooperació tenien més a veure amb els interessos de les grans potències que amb la voluntat de donar suport als processos de desenvolupament dels països acabats d'independitzar. En l'actualitat, la concepció majoritària de les relacions entre "Nord" i "Sud" continua sent unidireccional, és a dir, concebuda com un transvasament de recursos des del Nord cap al Sud.

Malgrat el temps transcorregut i els profunds canvis en la concepció de la cooperació i del desenvolupament, les conseqüències d'aquest origen encara hi són presents i són rellevants. Encara es parla en termes de **subdesenvolupament**, cosa que demostra la permanència de la visió segons la qual l'objectiu dels països "no desenvolupats" és aconseguir el "model" dels països del món industrialitzat. També es parla de països del "**Tercer Món**", la qual cosa implica la consideració de la superioritat dels que són del "Primer Món"².

Els mitjans de comunicació contribueixen de forma substancial a la construcció d'aquests missatges basats en la comparació entre les condicions econòmiques i socials del Nord i del Sud. Tot i que ja no parlem de "subdesenvolupament", aquest enfocament Nord/Sud encara preval avui dia en moltes institucions, ja siguin governamentals o no governamentals, en els mitjans de comunicació, així com en moltes persones. (Cuentas, 2009)

D'altra banda, la **pobresa** es continua mesurant de manera generalitzada sobre la base del llindar de pobresa absoluta, establert pel Banc Mundial en 1,25 dòlars diaris, que defineix suposadament el mínim necessari per a la supervivència d'un ésser humà. Com afirma Dubois:

"Mesurar és distanciar-se i requereix una referència clara i precisa: les condicions bàsiques per sobreviure. Això posa de manifest la falta d'una preocupació normativa que plantegi majors exigències a l'hora de definir quines són les situacions de pobresa que poden i han de ser superades".

De fet, des de la **teoria feminista**³ s'ha criticat la metodologia de mesurament de la pobresa, ja que considera la supervivència exclusivament en relació a la satisfacció de la necessitat bàsica d'alimentació, i exclou qualsevol altre tipus de necessitats essencials per al benestar, com ara l'educació i la salut (Kabeer, 1994). Centrar-se en el mesurament, doncs, dispensa d'haver de reflexionar sobre les causes, les possibles sortides i sobre el que s'entén per superació d'una situació de pobresa.

¹ "El concepte gènere va emergir com a forma de distingir entre les diferències biològiques i les inequitats construïdes socialment". "Analitzar les relacions de gènere implica analitzar la relació social per mitjà de la qual les dones i els homes es constitueixen mútuament com a categories socials desiguals" (Kabeer, 1999:12).

² Aquest ús actual del terme Tercer Món resulta contradictori amb la motivació que li va donar origen: va néixer de la voluntat de ressaltar les possibilitats que s'obrien amb el néixer i créixer dels Estats excoloniais que, en paral·lelisme amb el "Tercer Estat" de la Revolució francesa, podien representar una alternativa als poders d'Occident i dels països de l'Est. Amb el temps, i amb el fracàs dels intents de canvi en les relacions internacionals, la definició de "Tercer Món" ha perdut qualsevol connotació política per convertir-se en una referència genèrica als "països pobres". Altres termes que s'han encunyat són els de "països en vies de desenvolupament" (que pretén accentuar el caràcter dinàmic de la situació dels països) i "països empobrits" (que pretén accentuar la situació d'interdependència entre els països, uns empobrits a causa que altres s'han enriquit).

³ El feminisme és un moviment social i polític que s'inicia formalment a finals del segle XVIII- encara que sense adoptar encara aquesta definició- i que suposa la presa de consciència de les dones com a grup o col·lectiu humà, de l'opressió, dominació i explotació que han estat i són objecte per part del col·lectiu de barons al si del patriarcat sota les seves distintes fases històriques de model de producció, la qual cosa les mou a l'acció per a l'alliberament del seu sexe amb totes les transformacions de la societat que aquella requereixi (Sau, 1981:121).

Com es veurà més endavant, aquesta falta de contextualització impedeix identificar les desigualtats polítiques, socials i culturals que es plasmen en les diferents societats i que donen lloc a desigualtats de gènere.

b. Perspectiva de gènere en els enfocaments de desenvolupament

En vista d'aquestes premisses indispensables per emmarcar el tema de la cooperació al desenvolupament, es consideren les diferents formes en què s'han tractat les dones i les relacions de gènere en la cooperació.

En una primera fase, que va des dels anys cinquanta fins entrats els setanta, les dones eren visibilitzades només com a mares i com a sector particularment vulnerable de la societat. Aquest primer enfocament, l'enfocament **de benestar**, considerava necessari engegar programes d'ajuda alimentària per a les mares i la seva descendència, així com programes de capacitació en temes de salut maternoinfantil i de nutrició. Mentre la major part dels recursos per a la cooperació es destinaven a la mà d'obra masculina en projectes de modernització d'infraestructures, els pocs recursos que rebien les dones (no com a persones individuals sinó com a binomi mare/prole) tenien un caràcter estrictament assistencial: les dones es consideraven com a receptores passives de l'ajuda internacional.

És important subratllar que aquest tipus d'enfocament està encara present en molts programes d'ajuda. Per exemple, en els programes de l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Refugiats (ACNUR), la major part d'accions que es duen a terme estan dirigides a les dones en el seu rol reproductiu, amb atenció especial a les embarassades i les lactants, identificades com a "grup vulnerable" juntament amb les persones grans, els nens i nenes orfes i les persones discapacitades (Moser, 1993). Així mateix, els programes per a la lluita contra la desnutrició es tradueixen principalment en programes d'educació a les mares sobre salut maternoinfantil i de distribució d'aliments per a la seva fillada, sense qüestionar el binomi mare/prole com a centre de les actuacions. D'aquesta manera, es reforça la concepció de la salut de les dones en relació a la salut de la seva família i no com un dret individual, a més d'excloure a priori els pares de les responsabilitats de cura i d'atenció cap a les filles i fills.

Els anys setanta representen un moment de gran canvi en la concepció del desenvolupament i de crítiques profundes als enfocaments de benestar precedents, que evidenciaven que les dones havien gaudit molt menys que els homes dels beneficis dels programes de desenvolupament i havien vist empitjorar la seva posició en la societat arran d'aquests programes (Murguialday)⁴.

Coïncidint amb l'Any Internacional de la Dona, el 1975, l'Assemblea General de Nacions Unides va convocar a Ciutat de Mèxic la primera conferència sobre la condició jurídica i social de les dones, inaugurant així la Dècada de la Dona impulsada per Nacions Unides (1976-1985) que va representar la difusió de nous plantejaments sobre la participació de les dones en el desenvolupament.

Encara que es doni un ordre temporal a l'evolució en la concepció de les relacions de gènere en el desenvolupament, en realitat les diferents estratègies no s'han succeït sinó que persisteixen simultàniament en l'actualitat: moltes vegades les diferents estratègies es combinen en un projecte o programa de manera que es canvia d'estratègia, per exemple, entre la fase de formulació i la d'execució (Moser: 1993).

Durant els anys setanta i la meitat dels anys vuitanta van sorgir diferents enfocaments centrats en les dones, amb l'objectiu d'incorporar-les al desenvolupament. Aquests enfocaments s'engloben sota el nom de "**Dones en el desenvolupament**" (DED).

L"**enfocament d'equitat**" (o d'"igualtat d'oportunitats" com va ser definit per Naila Kabeer) és impulsat per grups d'acadèmiques nord-americanes i de funcionàries d'institucions internacionals que reconeixen la necessitat d'enfrontar-se a les desigualtats tant en l'esfera pública com en la privada. Posaven l'èmfasi en programes que impulsessin la independència econòmica de les dones i la redistribució dels beneficis del desenvolupament, dels que fins aleshores havien estat excloses. La major part de les agències de desenvolupament es van mostrar hostils a aquest enfocament perquè el seu èxit depenia no sols de la satisfacció de necessitats bàsiques de supervivència, sinó que es basava en una redistribució del poder econòmic i polític en les societats (Moser, 1993).

⁴ Aportacions pioneres com les de l'economista Ester Boserup, per exemple, denunciaven la falsa neutralitat dels processos de desenvolupament i assenyalaven com aquests marginalaven les dones. L'anàlisi d'aquesta autora examina les transformacions produïdes pels projectes de desenvolupament, que contribuïen al canvi dels sistemes de producció agrícola: de sistemes agrícoles de subsistència on les dones eren el suport bàsic de la família i gaudien d'una certa autonomia, es passava a sistemes de conreu d'exportació on les dones eren treballadores no remunerades de les terres dels seus marits, subordinades i supervisades per ells.

L'“enfocament antipobresa” se centra en les dones com a caps de família, com a les “més pobres entre els pobres”. Segons aquest plantejament, assumit per institucions com el Banc Mundial i l'Organització Internacional del Treball, les dones de baixos ingressos es converteixen en un “grup prioritari” de les accions de desenvolupament, ja que s'emfatitza el seu rol reproductiu en la promoció de la riquesa de les llars. Per això, algunes de les principals accions en aquest marc estan constituïdes per projectes de generació d'ingressos per a la població femenina, amb l'objectiu d'incrementar la productivitat de les activitats tradicionalment exercides per les dones.

L'“enfocament d'eficiència” es va concebre en el marc dels programes d'ajustament estructural del Banc Mundial i del Fons Monetari Internacional dels anys vuitanta. Segons aquest marc, que continua sent molt habitual en la cooperació, cal donar visibilitat a les dones per no deixar inutilitzades les seves aportacions. De fet, els costos socials, propis de l'ajustament estructural, derivats de les retallades en la despesa pública i en els serveis socials es transfereixen de la responsabilitat de l'Estat cap a les dones. Aquestes darreres s'encarreguen de minimitzar el deteriorament en les condicions socials que aquest ajust implica, tornant-se “agents de desenvolupament” cap als quals s'ha d'invertir en educació i en crèdits pel seu alt retorn social; és a dir, per la seva capacitat de destinar els recursos obtinguts al benestar de les seves famílies. D'aquesta manera, el treball no remunerat de les dones es converteix en un element essencial per a la viabilitat dels programes de cooperació.

Els dos últims enfocaments, encara que aparentment diferents, coincideixen a l'hora d'instrumentalitzar les dones, ja que consideren el seu desenvolupament no com un fi en si mateix sinó en funció dels beneficis aconseguits en el benestar de la seva família o de la seva comunitat. Tots els plantejaments DED se centren en les dones, tant en l'anàlisi com en les propostes d'actuacions, sense tenir en compte el context social i les relacions de poder que el configuren.

A partir dels anys vuitanta hi va haver un canvi en aquesta concepció, que va tenir una de les primeres manifestacions en les propostes presentades per la Xarxa de Dones del Sud DAWN (Alternatives del Desenvolupament amb les Dones per a una Nova Era) en la “Tercera Conferència Mundial so-

bre la Dona” a Nairobi (Kenya, 1985). Els nous plantejaments qüestionaven la centralitat de les dones com a subjecte aïllat, per centrar l'atenció en les relacions de gènere; és a dir, les relacions desiguals de poder que es donen en la societat. Això va donar lloc a l'enfocament denominat “Gènere en el Desenvolupament” (GED).

Aquestes investigadores feministes, a més a més, posaven l'èmfasi en les desigualtats existents entre les dones, no considerades com un grup homogeni subordinat i sense accés als recursos. També entre dones, així com entre homes, hi ha relacions desiguals: no és el mateix néixer en un lloc o en un altre, tenir la pell d'un color o d'un altre, pertànyer a una classe social més o menys alta, tenir o no tenir una discapacitat. Amb aquests plantejaments s'emfatitzava el fet que les oportunitats i els drets de les dones estan condicionats per les múltiples variables de les relacions de gènere en els diversos contextos socials: la classe, l'ètnia, l'edat, l'orientació sexual, les discapacitats, etc. Així mateix, l'estratègia GED implica centrar les actuacions de cooperació en afers estratègics en les relacions de gènere, que l'enfocament DED sol ignorar, com ara la violència de gènere, els drets sexuals i reproductius, el lideratge de les dones i la valoració del treball reproductiu (Kabeer, 1994).

Aquesta estratègia innovadora va trobar ressò internacional a la **Declaració de Beijing** i a la **Plataforma d'Acció**, aprovades per unanimitat en el marc de la “IV Conferència Mundial de la Dona” de 1995 en què van participar 189 caps d'Estat i de govern⁵. La “Conferència de Beijing” de 1995 va incorporar el treball de les conferències anteriors sobre les dones i el desenvolupament, així com els elements claus de la **Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació contra les dones (CEDAW)**, aprovada per l'Assemblea General de l'ONU el 1979.

La Plataforma d'Acció, encara que no sigui un instrument jurídicament vinculant com la CEDAW, políticament representa un punt d'inflexió en la concepció sobre els interessos estratègics de les dones i el seu paper en el desenvolupament, ja que expressa les raons per les quals les desigualtats entre dones i homes deriven de relacions de poder desiguals i, per tant, s'exigeix un canvi estructural de la societat i no només la millora de les condicions de vida de les dones. També cal evidenciar el que aquests plantejaments feministes innovadors han significat en la definició d'una cooperació centrada en les persones,

⁵ La Plataforma d'Acció de Beijing defineix 12 esferes d'especial preocupació amb un conjunt d'objectius estratègics i mesures que han d'adoptar els governs, la comunitat internacional, les organitzacions no governamentals i el sector privat per eliminar els obstacles que obstaculitzen un desenvolupament amb equitat de gènere. Les 12 àrees d'interès són: les dones i la pobresa (A), l'educació i la capacitat (B), la salut (C), la violència contra les dones (D), les dones i els conflictes armats (E), les dones i l'economia (F), la desigualtat entre dones i homes en l'exercici del poder i l'adopció de decisions (G), mecanismes institucionals per a l'avanç de les dones (H), els drets humans (I), els mitjans de difusió (J), el medi ambient (K) i les nenes (L).

transformadora, sostenible, corresponsable i equitativa a l'hora de generar oportunitats d'accés i de control sobre els recursos.

En el marc de l'enfocament GED, la conferència de Beijing compromet políticament la comunitat internacional a seguir una doble estratègia mitjançant l'anomenat **mainstreaming de gènere**: considerar les dimensions de les relacions de gènere de manera **transversal** en totes les polítiques i els programes i, simultàniament, treballar cap a l'apoderament **de les dones**.

Els enfocaments existents apostaven per una major participació de les dones en les estructures socials i econòmiques establertes i, així, l'apoderament es considerava com a sinònim d'autosuficiència econòmica de les dones en un context neoliberal. En canvi, aquests nous **plantejaments feministes** tenen l'objectiu de canviar aquest context neoliberal i les seves estructures, incidint en la forma en què socialment es configura i distribueix el poder i reivindicant un model de desenvolupament integral i inclusiu. Com afirma Srilatha Batliwala, "El tret més sobresortint del terme apoderament és que conté la paraula poder, la qual, per evadir debats filosòfics, pot ser àmpliament definida com el control sobre els béns materials, els recursos intel·lectuals i la ideologia" (Batliwala, 1997:191).

A més a més, és important emfatitzar que l'apoderament no es planteja com un procés des de fora, és a dir, no es dota les dones d'apoderament, encara que sí es pot facilitar i afavorir aquest procés. És un procés autònom, de cada dona, que comprèn tant el nivell individual de conscienciació com el nivell col·lectiu d'organització al voltant de resultats comuns en l'àmbit social, econòmic i cultural. És a dir, l'apoderament de les dones suposa canvis en la seva posició social i no només en la seva condició, tenint en compte tant l'esfera immediata de l'experiència de les dones com els seus interessos estratègics de gènere, relatius als nusos centrals de les relacions de gènere (violència de gènere, divisió sexual del treball, participació política, etc.).

Per exemple, si bé l'autonomia econòmica de les dones és imprescindible en el procés d'apoderament, aquest no s'aconsegueix només amb la facilitat de crèdit, encara que sigui un element important. S'han de considerar les relacions de poder en la família i en la societat per poder incidir-hi i acti-

var processos d'apoderament: qüestionant en la família qui té el control dels recursos i qui decideix sobre les prioritats en el seu ús; considerant si es valora la rellevància econòmica del treball reproductiu dut a terme majoritàriament per les dones; esbrinant qui ostenta la propietat de l'habitatge o del terreny i si hi ha limitacions legislatives al fet que sigui una dona; etc.

L'apoderament de les dones implica beneficis per als homes. Segons la definició de Srilatha Batliwala:

"Un punt que sol no tenir-se en compte és que l'apoderament de les dones també allibera i apodera els homes, tant en termes materials com psicològics. (...) Els homes s'alliberen dels rols d'opressió i d'explotació, així com dels estereotips de gènere que limiten el potencial d'autoexpressió i el desenvolupament personal d'homes i dones". (Batliwala, 1997:191)

Al setembre de 2000, els 189 Estats membres de l'ONU, reunits a la **Cimera del Mil·lenni**, van aprovar la Declaració del Mil·lenni i els vuit Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni (ODM) relacionats amb ella, que constitueixen els objectius concrets que s'han d'assolir abans de 2015⁶. Actualment, els ODM representen el marc internacional de prioritats de desenvolupament a mitjà i curt termini i, d'aquesta manera, tenen l'avantatge de fixar objectius mesurables sobre els quals la comunitat internacional va acordar una posició comuna a nivell global. No obstant això, com s'ha vist més amunt, en centrar-se en el mesurament, els ODM aborden les qüestions de forma molt bàsica i simplifiquen en excés molts aspectes del desenvolupament, sense explicitar les causes dels problemes de la pobresa i les estratègies per enfrontar-s'hi (López, 2005).

El perill de simplificació i despolitització resulta un factor fonamental a l'hora d'analitzar de quina manera els ODM inclouen l'equitat de gènere⁷, ja que la "igualtat entre els sexes i l'autonomia de la dona" (ODM 3) es considera només en relació a l'educació, a la presència de les dones als parlaments o en relació a les dones com a mares (ODM 4 i 5). De nou, es considera l'equitat de gènere com a afer de dones i no com una perspectiva de canvi estructural que és necessari aplicar transversalment en els vuit ODM. A més a més, prioritats com la violència de gènere o els drets sexuals i reproductius no troben espai a l'agenda actual dels ODM.

⁶ Els vuit Objectius del Mil·lenni són: ODM1-Eradicar la pobresa extrema i la fam; ODM2-Assolir l'ensenyament primari universal; ODM3-Promoure la igualtat entre els sexes i l'autonomia de les dones; ODM4-Reduir la mortalitat infantil; ODM5-Millorar la salut materna; ODM6- Combatre el VIH/SIDA, el paludisme i altres malalties; ODM7-Garantir la sostenibilitat del medi ambient; ODM8-Fomentar una associació mundial per al desenvolupament.

⁷ L'equitat de gènere implica la possibilitat de tractaments diferencials per corregir desigualtats de partida entre dones i homes. Mesures no necessàriament iguals però que condueixen a la igualtat en termes de beneficis i drets. L'equitat és el mitjà o instrument per aconseguir la igualtat, ja que amb mesures pro equitat es reduiran les bretxes entre homes i dones i es podrà avançar cap a condicions i relacions igualitàries (Andras, Kola, 2007:67).

2.2. Els mitjans de comunicació i la cooperació al desenvolupament: eixos d'anàlisi des de la perspectiva de gènere

a. Context de la qüestió

Aquest informe planteja algunes claus de debat sobre la manera en què es representen la cooperació al desenvolupament i les relacions de gènere. En l'apartat anterior s'ha exposat una breu panoràmica sobre el recorregut teòric i polític dels diferents enfocaments de desenvolupament, ja que la pràctica de la comunicació està estretament vinculada a la interpretació que es dona de la mateixa cooperació. **Els mitjans de comunicació reflecteixen els enfocaments més difosos sobre la cooperació i reforcen els models presentats, difonent-los i donant-los legitimitat.** És important entendre les maneres en què es comuniquen els temes de desenvolupament, perquè aquesta mateixa comunicació provoca actituds i reaccions cap a la cooperació i cap a les persones que hi estan involucrades.

La representació de la cooperació al desenvolupament a les notícies pressuposa un subjecte que narra (el nosaltres) i un objecte de representació (els altres i les altres): per això és fonamental no considerar neutres aquests discursos i tenir en compte que aquest tipus d'informació contribueix a la creació d'estereotips, d'identitats, d'actituds i d'accions. Encara més, la representació dels mitjans de comunicació sobre la cooperació és un instrument de legitimació i estabilització de maneres d'entendre el desenvolupament i les relacions de poder, tant a nivell internacional entre països com entre persones a cada societat.

Els mitjans de comunicació són espais massius de socialització, és a dir, que compleixen un rol de mediació i interpretació entre la realitat noticiada i la societat civil, per tant són espais d'educació no formal. En l'exercici d'aquest rol fan discursos, reforcen idees predeterminades, legitimen successos i una visió interpretada de la realitat que aborden en els seus missatges. Aquests discursos tenen determinats impactes en les persones que els reben, perquè generen opinió, debat, presa de consciència i diferents maneres d'interpretar un succés social, polític, econòmic, cultural, ambiental, per tant poden generar també diverses reaccions com ara por, pànic, indignació, pena, etc. Així, és clau analitzar el rol que compleixen els mitjans de comunicació a l'hora de transmetre la realitat dels processos de desenvolupament, centrats en l'àmbit de la cooperació, des d'una perspectiva de gènere. (Cuentas, 2009)

Els mitjans de comunicació no solen dedicar espai a les notícies de cooperació al desenvolupament, excepte en crisis polítiques, humanitàries o guerres. Així, l'absència de notícies sobre els països amb què es coopera es connecta estretament a la manca de control que aquests països tenen sobre els mitjans de comunicació: no es pot discutir el contingut dels mitjans al marge de la **producció i la propietat** dels satèl·lits, dels aparells receptors i de les xarxes de transmissió, és a dir, de les infraestructures dels mitjans de comunicació (De Bustos, 1996).

L'economia política dels mitjans de comunicació és una matèria que va irrompre en el debat teòric i polític en plena Guerra Freda qüestionant la "lliure circulació" promoguda pels Estats Units, que fins aquell moment havia suposat el monopoli nord-americà en el sector dels productes mediàtics. Els anys setanta van ser la dècada del Nou Ordre Mundial de la Informació i la Comunicació (NOMIC) en què els Estats no alineats als dos blocs EUA i URSS van reivindicar la necessitat d'un equilibri major en els fluxos de comunicació, qüestionant la comunicació unilateral des d'Occident. Els temes posats sobre la taula per la comissió internacional constituïda al si de la UNESCO, mitjançant l'adopció de l'**Informe MacBride**⁸, s'ocupaven de la necessitat de combatre el monopoli de les grans empreses de comunicació, assegurar l'accés equitatiu de tots els Estats a les noves tecnologies, garantir el dret de la ciutadania a la informació, i acabar amb la invocació a la llibertat d'expressió quan en realitat el que es promovia era la llibertat de moviment de les empreses de comunicació més poderoses.

Les crítiques a l'informe MacBride van ser múltiples. D'una banda, els països en desenvolupament van subratllar la poca incidència de les propostes; en l'altre extrem d'aquestes crítiques, altres països van imputar l'informe d'haver anat massa lluny en la denúncia. Les crítiques també es van centrar en l'absència total de les dones, tant en la presència física en la comissió (només n'hi havia una en substitució d'un altre membre) com en els continguts de l'informe (De Bustos, 1996). Malgrat això, l'informe és un punt d'inflexió en els debats sobre els mitjans de comunicació en les relacions internacionals. N'hi ha prou de considerar que, a conseqüència de l'informe de la comissió i dels debats que el van succeir, el Estats Units van abandonar la UNESCO el 1985, seguits per Anglaterra, i no hi van tornar entrar fins l'any 2003.

⁸ El 1977 la UNESCO va decidir crear una Comissió Internacional per discutir les problemàtiques relacionades amb la informació en el sistema de les relacions internacionals, la presidència del qual va ser assignada a Sean MacBride, fundador d'Amnistia Internacional i guanyador del premi Nobel i del premi Lenin per la pau.

Actualment els problemes plantejats per l'Informe MacBride segueixen vigents, agreujats en el context de la globalització. Si es pensa que el 90% dels fluxos informatius internacionals estan a les mans d'unes poques televisions, agències de comunicació i diaris europeus i nord-americans, resulta més comprensible el desinterès per les qüestions que no es consideren directament rellevants per a Occident (Pérez de Armiño; Areizaga).

La concentració a mans europees i nord-americanes de la indústria mediàtica és un factor que cal tenir en compte quan s'analitza el panorama internacional de les telecomunicacions, perquè **la falta de control sobre els mitjans significa falta de control sobre la manera de representar les relacions internacionals, els pobles i les dones i homes que componen les societats.**

Més recentment, la **Plataforma d'Acció de Beijing**, en l'esfera d'especial preocupació dedicada als mitjans de comunicació (punt J), reconeix el paper estratègic de l'accés i el control dels mitjans. Per això, encoratja a una major presència de les dones en els mitjans, incloent les cúpules de les empreses, i també promou l'apropiació per part de les dones dels instruments per gestionar i utilitzar les noves tecnologies. De fet, reconeix la urgència d'enfortir les capacitats de les dones dels països en desenvolupament perquè les noves tecnologies representin una oportunitat estratègica d'incidir en els mitjans de comunicació en comptes de ser un factor potencial d'exclusió.

b. Catalunya

Respecte a la situació a **Catalunya**, en els documents d'autoregulació analitzats no es troben disposicions específiques sobre les imatges dels països en desenvolupament. No obstant això, es poden identificar algunes disposicions que, encara que no se n'ocupin directament, poden tenir connexió amb les imatges i idees que es donen de les persones i la cooperació al desenvolupament.

El **codi deontològic del Col·legi de Periodistes de Catalunya**¹⁴ (CPC), al punt dotze, estableix la necessitat de tenir un rigor especial en el cas d'informacions que puguin provocar discriminacions per "raons de sexe, extracció social, cultura i malaltia". A més a més, l'últim annex del codi s'ocupa dels conflictes bèl·lics que, encara que siguin situacions diferents de la cooperació, tenen algunes connexions sobretot pel que fa a la cooperació humanitària d'emergència i postconflicte: en el fet d'encoratjar perquè s'eviti el sensacionalisme (Annex 5: punt 6) i perquè no s'abandoni la cobertura mediàtica després del moment màxim d'atenció de l'opinió pública, ocupant-se així també de les situacions de postcrisi (Annex 5: punt 8).

El **Consell de l'Audiovisual de Catalunya (CAC)**¹⁰ va constituir el 2005 la **Mesa per a la Diversitat en l'Audiovisual (MDA)**, per contribuir a donar una imatge plural i no estereotipada de la immigració a Catalunya. En les publicacions d'aquesta mesa, encara que no es consideri la cooperació al desenvolupament, es faciliten a les persones professionals de la comunicació elements útils de debat i de reflexió sobre formes més plurals i menys estereotipades de representar les persones immigrades. A més a més, el CAC ha dedicat algunes publicacions a l'equitat en la representació mediàtica de dones i homes, com és el cas de l'informe de març de 2009 sobre la presència de les dones en els informatius d'algunes televisions catalanes; o les recomanacions de 2004 sobre el tractament per part dels mitjans de la violència de gènere, elaborades en col·laboració amb l'Associació de Dones Periodistes de Catalunya (ADPC) i l'Institut Català de les Dones (ICD), entre altres entitats¹¹. Encara que aquestes darreres recomanacions tracten el tema específic de la violència de gènere, la necessitat d'una informació respectuosa i atenta cap als estereotips de gènere és un element en comú amb aquest informe:

"Evitar el sensacionalisme, la morbositat i el dramatismes, tant pel que fa a la forma (imatges) com pel que fa al contingut (missatge verbal) de les informacions sobre violència de gènere. (...) No es pot confondre la morbositat amb l'interès social." (CAC, 2004:punto 6)

⁹ El Col·legi de Periodistes de Catalunya és una organització professional creada l'any 1985 que té com a objectius fonamentals la millora de les condicions en què els periodistes i les periodistes duen a terme el seu treball, en tant que garantia a les llibertats d'expressió i informació, i la defensa del dret de la ciutadania a rebre una informació veraç i independent.

¹⁰ El Consell de l'Audiovisual de Catalunya es va crear per llei el 2002 com a autoritat independent reguladora del sector audiovisual a Catalunya.

¹¹ És recent (novembre de 2009) la publicació per part del CAC de la revisió de les recomanacions sobre violència masclista "Recomanacions sobre el tractament de la violència masclista als mitjans de comunicació".

La **Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals (CCMA)**¹², en els seus principis d'actuació, estableix unes pautes d'autoregulació per a les empreses audiovisuals associades, en relació a aspectes informatius mereixedors d'una atenció especial, com ara la protecció de la infància, la violència, el terrorisme o la discriminació sexual. Entre aquests principis hi ha un apartat dedicat a "les tragèdies i les grans catàstrofes" on es troba una referència a la necessitat de tenir la mateixa consideració de les víctimes en el nostre context que en el "Tercer Món", en tot cas evitant la reiteració d'imatges de patiment:

No hi ha morts de diferents categories, de la mateixa manera que no hi ha persones de primera o de tercera categoria (com de vegades es pot donar a entendre quan utilitzem l'expressió "Tercer Món"). (CCMA, 2006: punt 3.5.2)

Un altre instrument que es considera rellevant és l'apartat sobre comunicació del **Codi Ètic de conducta per a les ONGD de la Federació Catalana d'ONG per al desenvolupament (FCONGD)**. Encara que és un document que es dirigeix al personal de les ONGD i no a les persones professionals del sector de les comunicacions, és un instrument que conté pautes específiques d'actuació sobre la representació de la cooperació¹³. En el document de la FCONGD s'estableixen pautes comunicatives com ara: identificar les causes exteriors i interiors de les situacions que es descriuen, evitar els discursos simplificadors i les generalitzacions, prioritzar els testimonis directes sobre les opinions de terceres persones, i fugir de les imatges catastròfiques, idíl·liques o de superioritat del Nord.

b. Eixos d'anàlisi

Abans de començar amb l'anàlisi dels exemples dels mitjans de comunicació, s'enumeren algunes qüestions considerades particularment rellevants a l'hora d'examinar des de la perspectiva de gènere les informacions sobre cooperació al desenvolupament. Aquestes reflexions representen pautes que s'aniran utilitzant al llarg del capítol pròxim i que s'estructuren a l'entorn de cinc eixos d'anàlisi.

1. Presència/absència de les dones en els programes/notícies sobre desenvolupament.

En les notícies sobre cooperació, quin lloc ocupen les dones? És una qüestió rellevant atès que en la comunicació preval una visió androcèntrica sota la qual els homes representen la categoria/subjecte universal en contrast amb les dones, que habitualment estan legitimades només per ser representades en "afers considerats de dones".

Es poden considerar com a elements de debat:

- ▶ Les dones i els homes estan representats de la mateixa manera en els programes/notícies que parlen en general de desenvolupament?
- ▶ O, en canvi, les dones estan presents només en els programes/notícies que tracten específicament alguna acció concreta de cooperació cap a elles o de temes que es consideren "de dones"?
- ▶ Les dones estan presents en el llenguatge utilitzat o estan invisibilitzades per l'ús del gènere gramatical masculí com a universal?
- ▶ Es presenten dades desagregades per sexe?

2. Contextualització dels programes/notícies sobre cooperació al desenvolupament.

Sovint es representa la pobresa de les poblacions amb què es coopera com un estat de les persones, com una carència individual i no com un procés que té causes socials, polítiques, econòmiques, culturals, mediambientals i amb conseqüències desiguals en la població. D'aquesta manera es dona una imatge de la situació de les persones com quelcom inevitable, gairebé com una condició intrínseca al fet de viure en determinats països i de tenir uns determinats trets racials i identitats ètniques.

No tenir en compte els recorreguts històrics, socials i culturals d'aquestes societats té un impacte especial en la representació de les dones i de les relacions de gènere. Sovint les dones es converteixen en el símbol més utilitzat d'aquesta pobresa inevitable, promovent una imatge d'elles com si fossin les últimes entre els últims de la terra, com a

¹² La Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals es va crear per llei el 1983, com a ens públic mitjançant el qual la Generalitat de Catalunya exerceix les seves funcions de gestió de les emissores públiques de televisió (Televisió de Catalunya) i de ràdio (Catalunya Ràdio).

¹³ Un dels documents de referència sobre el qual es basa la FCONGD és el codi de conducta sobre "Imatges i missatges a propòsit del Tercer Món" elaborat per un Comitè mixt d'ONGD i de la Comunitat Europea l'any 1989.

subjectes el destí de les quals és natural i ineludible. Així, les situacions apareixen descontextualitzades i banalitzades, amb una visió victimista i des de la pena, sense que es tinguin en compte les desigualtats estructurals de gènere i les relacions de poder que es donen en la societat entre dones i homes, entre dones, entre homes, en relació a múltiples factors que poden ser causa d'exclusió com ara l'edat, el lloc d'origen, l'ètnia, etc. De fet, en vista dels enfocaments de desenvolupament i d'apoderament de què s'ha parlat abans, hi ha alguns elements d'anàlisi que són claus per conèixer una societat:

Accés i control dels recursos: els beneficis i els recursos que es valoren socialment no es distribueixen en una determinada societat de forma equitativa entre totes les persones: es donen diferències per sexe, edat, origen, classe social, etc. És important fer visibles aquestes desigualtats.

Divisió sexual del treball: cal tenir present que les societats assignen a dones i homes responsabilitats, papers i activitats diferents. Això pressuposa càrregues de treball desiguals, ja que en la majoria de les societats la responsabilitat principal de les cures recau sobre les dones. A més a més, pressuposa una redistribució desigual dels recursos, ja que el treball de cura no rep remuneració i no es valora socialment tant com el treball productiu.

Participació política, violència de gènere, drets sexuals i drets reproductius, accés i permanència en l'educació, autonomia i ciutadania plena en l'exercici dels seus drets: són interessos estratègics de les dones, que és necessari tenir en compte a l'hora d'entendre les causes estructurals de les desigualtats.

Els homes: cal considerar el fet que analitzar amb perspectiva de gènere suposa tenir en compte les relacions entre dones i homes, homes i homes, dones i dones i la diversitat d'identitats per opció sexual respecte a la distribució del poder en un context donat. Per exemple, és essencial analitzar també temes d'interès estratègic per als homes com ara la forma de viure la paternitat, el nivell de violència de gènere, l'assumpció de nous tipus de masculinitats, etc.

Es poden considerar com a elements de debat:

- ▶ Es mencionen, en tant que sigui possible, la història i les relacions de poder que hi ha en les societats?

- ▶ En particular, es consideren les relacions de gènere en les societats que es representen o més aviat es dóna una visió estàtica i ineludible de la "pobresa amb rostre de dona"?
- ▶ Es mostren els beneficis i els costos que tenen per a les dones i els homes les situacions o problemes tractats?

3. Legitimitat: a qui s'atorga la veu en els programes/notícies de cooperació al desenvolupament.

Quan els mitjans de comunicació no donen veu als subjectes entorn dels quals es duen a terme les actuacions de cooperació, s'obvien els punts de vista dels enfocaments de desenvolupament centrats en les persones i en les seves necessitats i interessos. En canvi, si es reconeixen els i les protagonistes del desenvolupament, es presenta la cooperació com un procés no unidireccional en què es valora la importància de les veus de les persones que hi estan directament involucrades.

En aquest sentit, no donar espai en els mitjans perquè les dones opinin sobre la seva pròpia situació o sobre una determinada qüestió no contribueix a la seva autonomia, sinó que més aviat contribueix a restar-les autoritat i poder.

En la secció anterior s'ha vist com la concepció de la cooperació al desenvolupament ha anat avançant des dels enfocaments més economicistes cap a enfocaments més centrats en les persones: dones, homes i relacions de poder. Això implica que els mitjans reconeguin les persones amb què s'està cooperant, presentant la cooperació com un procés no unidireccional i escoltant les veus de les persones directament involucrades en les accions de cooperació. Quan els mitjans de comunicació no donen veu a les persones al voltant de les quals s'organitzen les actuacions de cooperació, s'obvien els plantejaments d'aquests tipus d'enfocaments, ja que no se centren en les necessitats i interessos de les persones. Ignorar la veu de les persones protagonistes significa silenciar el seu punt de vista sobre una determinada situació. No donar espai en els mitjans perquè les dones opinin sobre la seva pròpia situació o sobre una determinada qüestió no contribueix a la seva autonomia, sinó que més aviat ajuda a restar-les autoritat i poder.

Es poden considerar com a elements de debat:

- ▶ S'explicita de qui és la iniciativa de l'acció/projecte de cooperació?
- ▶ Es presenten les accions de desenvolupament com unidireccionals o se subratllen els beneficis mutus de la relació?
- ▶ Es dóna veu a la població amb què s'està cooperant, o prevalen les veus de terceres persones cooperants o considerades expertes?
- ▶ Quan la població local s'expressa, ho fa directament o mitjançant persones cooperants?
- ▶ Quan apareixen en la notícia persones locals, hi ha un equilibri entre dones i homes, o hi ha una tendència a oblidar les aportacions de les dones?
- ▶ Es fa referència als noms i cognoms de les persones, en particular de les dones, o es queden en l'anonimat?

4. Estereotips i rols de gènere: el lloc ocupat per “les altres” en la comunicació organitzada entorn de l'eix nosaltres/els altres.

Com s'ha vist en el codi de conducta de la FCONGD, en la comunicació és important no transmetre un sentiment de superioritat del “model del Nord” en contrast amb el “subdesenvolupament del Sud”. Cal tenir present que les relacions internacionals són relacions d'interdependència i no, com sovint es presenten, relacions unidireccionals que des d'un Nord enriquit es dirigeixen cap a un Sud empobrit.

No obstant això, la necessitat de distingir entre un “nosaltres” i un “els altres” sembla quelcom indispensable per a la mateixa construcció de l’“home blanc europeu”. Amb les paraules de Mary Nash, el “discurs de l'alteritat” que identifica “les races no blanques i les dones” com els “altres inferiors” és un dels elements claus en la “configuració de les pautes culturals de la nova Europa moderna industrial” (Nash, 2003: 26). Així doncs **el caràcter eurocèntric de la cobertura mediàtica té arrels profundes en la mateixa construcció de la identitat europea, i el mateix es**

pot dir del seu caràcter androcèntric i patriarcal. Per això, les dones tenen un paper particular en les estratègies de comunicació, assumint característiques específiques en ser representades com “les altres”: el seu ús és un recurs retòric mitjançant el qual es reflecteix la “imatge fidedigna del patiment i de la necessitat” (Saiz, 2007: 225). D'aquesta manera, **les dones apareixen en els programes/notícies sobre cooperació al desenvolupament més com a útils transmissores d'estereotips que com a subjectes que tenen la seva pròpia història, necessitats i aspiracions.**

Es poden considerar com a elements de debat:

- ▶ En els programes/notícies sobre la cooperació al desenvolupament, les dones es representen de forma reiterada com a víctimes?
- ▶ Es representen les dones de forma totalment dependent, a l'espera de l'ajuda occidental?
- ▶ Es representen les dones exclusivament en relació als beneficis que poden aportar pel seu rol reproductiu dins la família/comunitat o també es representen com a agents individuals del seu propi desenvolupament?
- ▶ Es consideren essencials i es reforcen els rols de maternitat i de cura? Es consideren intrínsecs al fet de ser dona?
- ▶ Apareixen dones defensant els seus drets, teixint xarxes socials, liderant, organitzant, etc.?
- ▶ S'intenta representar la diversitat de dones existents en la societat analitzada?

5. La càrrega dramàtica i emotiva en els programes/notícies sobre la cooperació.

És comú que els mitjans de comunicació, quan parlen de cooperació, de pobresa o d'ajuda humanitària, utilitzin missatges sota la forma d'anècdotes, cercant reaccions emotives més que la comprensió de la situació per part de l'audiència. El sentiment efímer, momentani i gairebé compulsiu de pena i compassió (Erro, 2002) provoca

emocions que no indignen sinó que més aviat reforcen la distància entre dos mons aparentment separats: **el de l'audiència, que simbolitza el benestar, i el dels pobles amb què es coopera, que simbolitza el patiment, la dependència i la incapacitat de desenvolupament.**

Es poden considerar com a elements de debat:

- ▶ Què és el que s'aconsegueix generar quan es parla de desenvolupament i de cooperació: coneixement, reflexió i anàlisi de les realitats o sentiment de llàstima, actitud de distància i superioritat?
- ▶ Es transmeten missatges o imatges dramàtiques, angoixants o sensacionalistes?
- ▶ S'apel·la a mesures d'acció política o a la resignació?

3. Les pràctiques dels mitjans de comunicació a Catalunya: alguns exemples per al debat

La segona part d'aquest informe centra l'atenció en alguns exemples apareguts en els mitjans de comunicació (de premsa escrita, de televisió i de ràdio). L'objectiu del capítol és suggerir pautes per al debat i la reflexió sobre les formes en què els mitjans representen les dones i les relacions de gènere en tractar temes relacionats amb la cooperació al desenvolupament. Tot això per tal de generar reflexions i impulsar el qüestionament de pràctiques de representació que, sense ser necessàriament intencionades, contribueixen a difondre una imatge del món i de les persones dominada per estereotips de gènere.

L'examen dels exemples es desenvolupa entorn dels eixos delineats en el capítol anterior, encara que l'anàlisi no s'estructura de forma esquemàtica per a cadascun d'ells, sinó que s'organitza de forma discursiva aprofundint en els aspectes considerats més importants.

Per donar una visió al màxim d'àmplia, s'han elegit exemples heterogenis de diferents mitjans. De la **premsa escrita** s'han analitzat quatre articles de la **secció "Cooperació" del diari *Avui***, que constitueix una excepció dins els mitjans de comunicació de major difusió: una secció sobre cooperació al desenvolupament a doble pàgina i de freqüència setmanal. L'anàlisi que se'n fa no pretén ser exhaustiu, sinó que mostra alguns exemples que poden il·lustrar enfocaments que es fan de la cooperació al desenvolupament. S'han elegit quatre reportatges publicats durant l'any 2009: dos reportatges que centren l'atenció en temes que afecten especialment la realitat de les dones ("Dones al poder" i "El dret a decidir sobre el propi cos") i dos reportatges que tenen un enfocament més general ("Aprendre la lliçó", sobre educació, i "Prohibit abaixar la guàrdia" sobre la incidència de la SIDA).

De la **televisió** s'ha analitzat el reportatge del **programa de TV3 *30 Minuts*** que s'ocupa dels moments posteriors al terratrèmol d'Haití del 12 de gener de 2010. Atenent a l'objectiu de l'informe, s'ha considerat rellevant centrar l'atenció en com un programa de la televisió pública catalana ha representat la cooperació internacional d'emergència activada en aquesta ocasió. De fet, el tractament mediàtic del terratrèmol d'Haití sovint s'ha caracteritzat per ser sensacionalista i dramàtic, sense fer un esforç per contextualitzar la situació del país, més enllà de la freqüent frase "és el país més pobre d'Amèrica".

Encara que un esdeveniment com el terratrèmol té causes naturals i, en gran manera, no és previsible, sí que s'emmarca en una determinada situació política, social i econòmica, i les seves conseqüències són desiguals segons el sexe, la classe social, l'ètnia, etc. En general, les notícies sobre el terratrèmol d'Haití s'han centrat en els mèrits i les limitacions de la cooperació internacional d'emergència ignorant tant les institucions del país afectat (encara que molt febles) com la força i la capacitat de reconstrucció del poble haitià. De fet, les actuacions de la cooperació s'han presentat com el centre de la qüestió, i han convertit "els altres" i, específicament, "les altres", en éssers invisibles i amb uns problemes, esperances, força i voluntat que resultaven irrelevantes als ulls dels mitjans.

Finalment, com a exemples per al debat que provinguin d'un programa de **ràdio**, s'han elegit dos reportatges del programa ***Solidaris de Catalunya Ràdio***, un espai de freqüència setmanal on s'aborden temàtiques relacionades amb els drets humans, la cooperació i el desenvolupament. L'elecció dels reportatges analitzats s'ha fet atenent a la seva rellevància per al coneixement de les iniciatives d'alguns col·lectius de dones i per a la comprensió de l'impacte diferencial que moltes situacions tenen sobre elles, com és el cas d'un conflicte bèl·lic. El primer dels reportatges analitzats tracta les relacions de propietat de la terra i el moviment de dones indígenes a Bolívia, i el segon se centra en l'ús del cos de les dones com a arma de guerra a la República Democràtica del Congo.

3.1. Secció Cooperació del diari *Avui*

a. Presentació

La secció “Cooperació” del diari *Avui* és un espai de freqüència setmanal inclòs en la secció de Societat (que dirigeix Carles Sabaté), on s’analitzen temàtiques diverses relacionades d’una manera o d’una altra amb el desenvolupament i la cooperació internacionals, així com la situació social en diverses poblacions del món.

Els reportatges s’estructuren entorn d’un article central, dos subseccions (en forma d’article més breu o una entrevista) i un petit espai per a notícies, publicacions, etc. Alguns dels temes tractats durant 2009 han estat: alfabetització, bretxa digital, fam, participació política, microcrèdits, pau, medicaments, etc.

Per a l’anàlisi s’han seleccionat dos reportatges que tracten temes específicament relacionats amb les situacions de les dones i altres dos que tracten temes amb un enfocament més general. Això per poder apreciar, no només com es parla de temes directament relacionats amb l’equitat de gènere, sinó també per analitzar si quan es tracten temes considerats d’interès general es tenen en compte les relacions de gènere.

Respecte als temes centrats en les **realitats de les dones** cal destacar que, més enllà dels dos reportatges escollits, es poden trobar altres de temàtica molt diversa: “La revolució pendent” (sobre les desigualtats de gènere a nivell mundial, 10/03/2010), “Descobrir la llibertat enterrada” (sobre la situació de les dones afganeses, 08/07/2009) o “Dones, símbol de pau” (20/05/2010).

Malgrat això, en els reportatges que aborden temes generals (educació, sanitat, monogràfics sobre un país, etc.), i que constitueixen la major part, **no s’aprecia una presència transversal de la perspectiva de gènere**, i es tendeix a invisibilitzar els impactes desiguals sobre dones i homes en relació a variables com ara la classe social, l’edat, la llengua, etc.

b. Estudi de cas

“Dones al poder” (Raül García i Aranzueque, 04/03/2009)¹⁴

L’article central de la secció facilita algunes dades generals sobre la situació de desigualtat que pateixen les dones arreu del món i, en els articles complementaris més breus, es descriu un projecte sobre l’accés de les dones als mitjans de comunicació i un altre en què s’entrevista la presidenta de l’Institut Català de les Dones (ICD) Marta Selva.

El reportatge central analitza l’accés de les dones a drets, oportunitats i capacitat de decisió, i ho fa donant una visió panoràmica de la situació de les dones en diversos països del món i en diversos àmbits (alfabetització, mercat de treball remunerat, mitjans de comunicació, representació política al parlament, etc.). La taula de dades amb què s’inicia el reportatge, que presenta els resultats de l’informe d’UNIFEM “El progrés de les dones en el món 2008-2009”, contribueix a donar aquesta àmplia visió de les discriminacions.

El cos del text comença referint-se a un concepte molt vinculat al marc teòric feminista, l’apoderament. Al llarg de l’article s’aposta per la **distinció entre la igualtat legal/formal i la igualtat efectiva/real**, així com per la doble estratègia que, d’una banda, preveu l’apoderament **de les dones** i, de l’altra, la **transversalitat de la perspectiva de gènere**.

Així mateix, **se citen instruments internacionals per a la defensa dels drets de les dones**, entre ells la CEDAW, habitualment ignorada en els mitjans de comunicació malgrat la seva importància com a instrument vinculant de protecció i promoció dels drets humans de les dones. També es fa referència al tercer dels Objectius del Mil·lenni (Promoure la igualtat entre els sexes i l’autonomia de les dones) i a la seva necessitat de transversalització.

Malgrat la importància de fer referència explícita al concepte d’apoderament, aquesta es fa marcant una certa distància, en qualificar el concepte d’“estraný” i d’estar “de moda”.

Es pot observar com les persones entrevistades i les referències citades són majoritàriament institucionals: Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament (ACCD), ICD, Fons de les Nacions Unides per a la dona (UNIFEM), etc. Una excepció a aquest **enfocament institucional** es pot trobar en la referència a un projecte (d’ACSUR–Las Segovias als territoris ocupats de Palestina) en què sí es dona veu a les organitzacions de la societat civil, contribuint així a una visió més plural de la cooperació.

S’ha de subratllar el fet que les **fotografies elegides** per il·lustrar un article que porta per títol “Dones al poder” no corresponen a fotografies de dones ocupant escons en un parlament sinó rentant en un riu, conduint una màquina per reparar l’asfalt d’un carrer i presentant un programa de televisió. L’elecció d’aquestes imatges contribueix a transmetre

¹⁴ <http://multimedia.avui.cat/cooperacio/pdf/090304diari034.pdf>
<http://multimedia.avui.cat/cooperacio/pdf/090304diari035.pdf>

la idea que el poder es pot exercir de diverses formes i des de diversos àmbits (polític, econòmic, personal, associatiu, etc.). A més a més, els contextos culturals de les dones de les fotografies també responen a la seva **diversitat**: una dona és palestina, una altra afganesa i una altra nicaragüenca.

Aquesta atenció cap a la diversitat contrasta amb l'ús que se'n fa del terme dona, en singular, en comptes de dones, en plural, invisibilitzant així l'existència de distintes formes de ser dona en relació als contextos i a les variables socials.

“El dret a decidir sobre el propi cos” (Redacció, 25/03/2009)¹⁵

L'article central de la secció aborda qüestions de salut sexual i reproductiva, i inclou tant aspectes relatius a la capacitat de decisió sobre el propi cos com relatius a la incidència de la SIDA. Aquest article es complementa amb uns altres dos de més breus, un sobre la salut pública a Guatemala i Nicaragua, i un altre del Vocal d'igualtat de Metges del Món (Enric Royo) sobre l'enfocament dels drets sexuals i reproductius des del punt de vista de les polítiques sanitàries i socials públiques.

L'elecció del tema i del títol explícit del reportatge és una clara forma de posicionament a favor d'una de les reivindicacions històriques del moviment feminista. El text deixa clara la importància del dret a decidir sobre el propi cos i analitza el tema de **forma integral**, emfatitzant el fet que això no es refereix només a l'avortament sinó també a altres qüestions, com ara la decisió sobre quan tenir relacions sexuals, amb qui tenir-les, decidir sobre l'ús del preservatiu, la mutilació genital, la planificació del nombre de fills/es que es desitja tenir, etc. Les dues persones entrevistades en l'article (Mercè Claret de l'ACCD i Miquel Torres de Metges del Món) coincideixen a emmarcar aquests problemes en la falta de poder de decisió de les dones, **situant així la problemàtica en el marc de les relacions de gènere**.

La segona part de l'article central està dedicada a la situació a l'Àfrica en relació a la SIDA, a l'assistència en el part i a la mutilació genital femenina. Aquí, el context d'aquest continent tan variat no es dibuixa i es parla de forma general d'Àfrica, com si els països africans no tinguessin entre ells diferències notables.

Es descriu un projecte al Senegal de Metges del Món que s'ocupa de la mutilació genital femenina. Hauria estat interessant complementar aquesta informació amb alguna entrevista a dones locals implicades en el projecte, perquè s'escoltés la seva veu i perquè donessin la seva opinió sobre aquesta pràctica.

Per la seva banda, l'article signat per Metges del Món posa l'accent en la necessitat de considerar els drets sexuals i els drets reproductius com un tema de **dret individual** de les dones i no com quelcom sempre connectat de manera funcional a la planificació familiar o a la salut dels nens i de les nenes. A més a més, en aquest mateix apartat es fa referència als **moviments de dones** com un subjecte important que s'han de considerar quan es treballa amb aquests drets i a la necessitat de treballar dins els serveis públics de salut.

En línia amb la resta de reportatges analitzats, el llenguatge utilitzat és androcèntric ja que utilitza el masculí com a universal, com a gènere gramatical representatiu del “tot”, que inclou tant a homes com a dones.

Els missatges dibuixen de manera força completa el problema dels drets sexuals i drets reproductius, ajudats per unes fotografies que no busquen un impacte dramàtic ja que mostren a mares votant i jugant amb els seus fills i filles. De tota manera, i encara que la possibilitat de gaudir d'aquests drets es planteja de forma emmarcada en les relacions de gènere existents, **el tema es tracta com un “assumpte de dones” i no com un problema la resolució del qual ha de passar també per una responsabilització i un canvi d'actitud dels homes**.

“Aprendre la lliçó” (Raül García i Aranzueque, 09/09/2009)¹⁶

L'article central de la secció aborda, d'una manera general, la qüestió de l'educació arreu del món. Dels altres dos articles més breus, un descriu un projecte d'alfabetització de persones adultes a Nicaragua i un altre presenta una entrevista a una professora de la universitat de Girona, M. Rosa Terradellas.

El reportatge central tracta l'estat de l'escolarització i l'analfabetisme en diversos països del món, emmarcant la qüestió de l'educació en el context de la pobresa i subratllant l'estreta relació existent entre pobresa i analfabetisme:

¹⁵ <http://multimedia.avui.cat/cooperacio/pdf/090325diari034.pdf>
<http://multimedia.avui.cat/cooperacio/pdf/090325diari035.pdf>

“La campanya del Mil·lenni de l’ONU coincideix amb la UNESCO que la deficient o inexistència d’educació de tants nens condemna tota la societat a un “cercle viciós” que li impedeix sortir del pou de la pobresa”.

Malgrat aquesta constatació, l'article no fa cap referència a les causes més estructurals de la pobresa i dels dèficits educatius, **ni fa referència a les causes estructurals ni a les distintes conseqüències en nens i en nenes.**

L’afirmació que la falta d’escolarització condemna a la pobresa, sense més explicacions, no contribueix a aprofundir en l’enfocament multidimensional que requereix la qüestió. Seria interessant aprofundir en la idea que, per combatre el problema de la pobresa, l’educació és necessària però no suficient. Les persones no són pobres només per falta d’educació, hi ha factors estructurals de tipus polític i econòmic que resulten determinants en la pobresa. Si s’assumeix el **caràcter multidimensional de la pobresa**, i seguint allò enunciat per la Plataforma d’Acció de Beijing, cal relacionar-la amb l’existència o no de serveis adequats de salut, d’educació, d’habitatge, de propietat de la terra, etc.

El plantejament de l’article no ajuda a identificar les causes estructurals de les **discriminacions de gènere en l’educació**. Per exemple, no es relaciona la menor escolarització de les nenes amb el sistema de valors i rols de gènere, que atorga menor valoració a la seva educació respecte a la dels seus coetanis barons. Tampoc no es citen les desigualtats relacionades amb el sexisme i l’androcentrisme del material i dels programes escolars, o relacionades amb els estereotips de gènere que encara condicionen amb força l’elecció del tipus de carrera professional.

Malgrat això, el reportatge sí que aporta dades sobre analfabetisme desagregades per sexe, i en parlar de la interacció entre l’educació i la participació política, especifica les oportunitats que l’educació implica per a les nenes.

“Les dones que han rebut educació tenen accés a més oportunitats econòmiques i participen de forma més activa en la vida pública”.

D’altra banda, i com succeeix en tractar altres drets, els **drets educatius de les dones** són sovint interpretats de **forma instrumental**:

“L’educació, especialment de les nenes, inclou beneficis socials i econòmics per a tota la societat. Les dones que han rebut educació (...) quan són mares, tendeixen a tenir menys fills però més sans i amb més probabilitats d’anar a escola”.

Aquest tipus d’enfocament dóna suport a la idea segons la qual l’educació de les dones és sobretot funcional, orientada a una millora de la vida de la seva descendència, sense fer èmfasi en el fet que l’educació no és només una qüestió social sinó també un dret individual clau per al desenvolupament autònom de cada dona.

L’ús del **llenguatge** també és important a l’hora d’atendre a la qüestió de la presència/absència de les dones en els programes sobre desenvolupament. En el text analitzat s’usa el gènere gramatical masculí per referir-se tant a homes com a dones. Per exemple, a la foto que acompanya l’article apareixen tant nens com nenes però el peu de foto diu:

“Un grup de nens sortint dels autobusos en desús on fan classe”.

En analitzar a qui s’atorga **la veu** en el text, es pot apreciar com aquesta no es dóna a les poblacions amb les quals es vol col·laborar. Es dóna veu a Koichiro Matsuura, director general de la UNESCO, es citen els Objectius del Mil·lenni i es fa referència a l’ACCD, però no es recull el testimoni de persones que hagin participat en aquests programes d’alfabetització.

Així, des de l’eix d’anàlisi del tracte donat al nosaltres/els altres, es constata que majoritàriament **es parla des del “nosaltres”**:

- ▶ “Des de fa vint anys, la Universitat de Girona (UdG) col·labora amb (...)”.
- ▶ Es podria haver dit que “hi ha una col·laboració entre la universitat i” però es diu que “la universitat col·labora amb”.
- ▶ “Es tracta d’un projecte popular per ensenyar a llegir i escriure”.

- Es podria haver dit que era un projecte popular “per aprendre”, però es diu que és un projecte popular “per ensenyar”.

A més a més, la informació sobre el programa d'alfabetització de la nicaragüenca Associació d'Educació Popular Carlos Fonseca Amador s'il·lustra amb una imatge d'un acte de graduació en què un home sosté el títol obtingut per una alumna. Ella no sosté el títol que ha obtingut, sinó que és l'home qui sosté el diploma atorgat. Novament, la imatge de “les altres” com a subalternes dins “els altres”.

“Prohibit abaixar la guàrdia” (Redacció, 02/12/2009)¹⁷

L'article central presenta l'estat de la qüestió en relació a la propagació de la SIDA i, com a complement, en la subsecció es presenta una entrevista a la consellera de Salut de la Generalitat de Catalunya, Marina Geli.

El reportatge central **no fa cap comentari sobre la prevalença desigual de la SIDA en homes i en dones**, malgrat que els percentatges de dones portadores de VIH són tan alts que l'informe del Programa conjunt de les Nacions Unides sobre el VIH/SIDA (ONUSIDA) de 2004 ja parla de feminització de l'epidèmia.

Aquesta absència de les dones és freqüent en el tractament informatiu de temes no considerats “de dones”, com sí que ho serien els drets reproductius, la mutilació genital femenina o la prostitució. En el moment que la temàtica de la cooperació al desenvolupament aborda temes genèrics, els tractaments periodístics es tornen sovint, com en aquest cas, cecs a la perspectiva de gènere.

L'única ocasió en què el reportatge cita explícitament les dones, ho fa en relació a la seva descendència:

“Amb especial atenció a la transmissió materno-filial, que és la principal causa d'infecció en els menors”.

De nou, **les dones són rellevants com a mares**, és a dir definides pels rols de gènere assignats. Amb aquest enfocament es deixen fora de la discussió (tant en aquest article com en les campanyes dutes a terme per les institucions internacionals) temes com les pràctiques sexuals que es donen fora

de l'heteronormativitat¹⁸ i fora del rol reproductiu, les pràctiques específiques d'iniciació, i la violència de gènere tant en l'entorn familiar com en el conjunt de la societat.

A més, es dona una visió limitada de la qüestió en el sentit que **no la contextualitza amb elements relatius a les relacions de poder**, al paper de les patents i les empreses farmacèutiques, i a la distinta forma de viure el sexe en cadascuna d'aquestes societats. De fet, es promou una visió d'aquesta malaltia com un “esdeveniment dramàtic” que no té relació amb les desigualtats i amb la justícia social. La qüestió és molt rellevant perquè **no tenir en compte aquestes dades suposa obviar qüestions com el fet que la decisió d'usar o no preservatiu és una negociació condicionada per les relacions de poder en una relació.**

Quant al **llenguatge**, es segueix la tònica d'usar el gènere gramatical masculí com a universal per referir-se tant als homes com a les dones:

“El 1990, l'ONU calculava que prop d'un milió de nens de tot el planeta havien perdut un o els dos pares a causa de la SIDA”.

El reportatge aborda la incidència de la SIDA en diferents països del món i ho fa de forma molt centrada en les accions d'ajuda, **com una prioritat occidental**, i no centrada en les poblacions destinatàries d'aquestes accions. Dins els diferents agents que hi participen, el reportatge posa l'èmfasi en aquells de caire institucional, i en aquesta línia de prioritització de la **perspectiva institucional** de l'ajuda es situen també les fotografies que il·lustren el reportatge.

Conforme amb aquesta **visió des del “nosaltres”**, en parlar de la situació a l'Àfrica subsahariana s'afirma:

“A l'Àfrica subsahariana, la regió del món més afectada per la SIDA, les noves infeccions s'han reduït des del 2001 –any en què l'ONU va signar la declaració de compromís en la lluita contra el VIH”.

De manera que es presenta la realitat d'aquesta regió com a dramàtica, sense contextualitzar-la i ressaltant la idea de la dependència exterior d'aquests països per acabar amb el problema. Semblaria que amb una acció formal des de l'ONU n'hi ha prou perquè les infeccions disminueixin automàticament.

¹⁷ <http://multimedia.avui.cat/cooperacio/pdf/091202diari026.pdf>
<http://multimedia.avui.cat/cooperacio/pdf/091202diari027.pdf>

¹⁸ Heterosexualitat obligatòria o heteronormativitat fa referència a la imposició de l'heterosexualitat com a norma d'actuació i convivència social.

3.2. “Haití: hora zero” de *30 Minuts* (TV3, Televisió de Catalunya)

a. Presentació

El programa *30 Minuts* és un espai setmanal que aborda temes d'actualitat i d'interès social des de fa més de 25 anys (la seva primera edició va ser el 1984) i que ha rebut premis i reconeixements nacionals i internacionals.

Al llarg de 2009, els reportatges emesos han estat molt diversos i han inclòs tant l'anàlisi de successos d'actualitat (per exemple, la vaga de fam de l'activista sahrauí Aminatu Haidar, el cas de corrupció al Palau de la Música Catalana o les conseqüències socials d'una taxa d'atur del 22%).

Alguns d'ells han abordat específicament qüestions de cooperació al desenvolupament (com el reportatge “Addictes a l'ajuda”, emès el 22/03/09, que tractava la dependència d'algunes economies respecte a l'ajuda internacional i explicava com una part de l'ajuda es perd, es malgasta o es roba) o qüestions relacionades amb experiències de lideratge de dones (com el reportatge “Quan manen les dones”, emès el 20/09/09, que tractava les experiències de dones que ostenten càrrecs de responsabilitat en diverses empreses i institucions).

El reportatge elegit per ser analitzat, “Haití: hora zero”, és un relat dels dies posteriors al terratrèmol del 12 de gener de 2010¹⁷ a Port-au-Prince. El tema permet analitzar diversos aspectes relacionats amb la cooperació al desenvolupament i amb les relacions de gènere.

El reportatge està dirigit per Eduard Sanjuán i va ser emès el 31 de gener de 2010. Es mostren els primers moments de dolor i desesperació, els intents de recuperació i les opinions de la població civil, dels seus representants polítics, de periodistes i del personal dels equips d'ajuda internacional. Recull les opinions de persones molt diverses sobre el procés de reconstrucció i el futur d'Haití després del terratrèmol, i ho fa fugint de la imatge dramàtica i de la cerca de reaccions llastimoses. Malgrat la diversitat de punts de vista mostrats, en relació a l'anàlisi de gènere s'ha de destacar el fet que són pocs els testimonis de dones que es recullen en el programa.

b. Estudi de cas

El retrat que fa *30 Minuts* de la realitat del post-terratrèmol inclou testimonis i reflexions sobre diferents temes, la qual cosa per-

met contextualitzar la situació, mostrant la diversitat d'actituds i d'opinions sociopolítiques sobre la reconstrucció i el futur d'Haití. Els temes tractats són molts, encara que alguns són només esmentats: el passat colonial, les tensions racials, les relacions laborals, l'existència de tràfic de dones i de menors, la presència de la cooperació internacional al país, etc.

Per exemple, en el següent cas, la veu en off comenta algunes de les contradiccions amb què es viu la intervenció internacional:

“Com fa setze anys, quan van envair Haití per restituir la democràcia i evitar l'allau d'haitians cap a territori nord-americà, l'exèrcit dels Estats Units torna a prendre el control del país (...) Quinze mil militars, amb la previsió de quedar-se de tres a sis mesos. Altres pensen que el país passarà a ser una mena de protectorat estratègic de Washington”.

En una altra ocasió, si bé tampoc es donen detalls sobre la qüestió racial, sí es recull el testimoni d'una dona, no identificada amb el seu nom, que és entrevistada al carrer i analitza la situació apuntant la rellevància de la qüestió:

“Ens hem de quedar al carrer perquè no podem anar a les províncies i que els blancs prenguin les regnes del país. Ja han arribat al país i poden veure clarament el que cal fer. No són cecs i veuen com estem vivint (...) La gent es quedarà a dormir aquí, no podem anar a la zona rural i deixar el país a les seves mans”.

La qüestió laboral es tracta mitjançant l'entrevista a CH Lee, un empresari sud-coreà resident a Haití que dirigeix una empresa tèxtil de producció d'americanes i pantalons destinats als mercats d'EUA i el Canadà. El seu testimoni introdueix elements de relacions laborals, temàtica que normalment no es considera quan es parla d'Haití, del que econòmicament només es subratlla que és el més pobre d'Amèrica.

Per la seva banda, l'activista de drets humans Colette Lespinasse, parla dels casos de tràfic d'infants i dones abans del terratrèmol subratllant la seva preocupació pel tema i recordant el fet que el tràfic era un fenomen que ja es donava abans del terratrèmol, tant per part de xarxes de tràfic d'infants com mitjançant les adopcions internacionals irregulars.

¹⁹ www.tv3.cat/videos/2672459

Les veus de les persones autòctones són nombroses i el documental no centra la seva atenció exclusivament en l'ajuda internacional (com sí s'ha fet en moltes de les informacions sobre el terratrèmol d'Haití). Això **demostra un interès per explicar la situació del país, més enllà dels mèrits de la cooperació.**

Reflex d'aquesta voluntat és el fet que de les 17 persones entrevistades i identificades amb el seu nom sobreimprès en pantalla, 12 són persones haitianes. Així, es dona veu a representants i activistes d'ONG haitianes, d'ONG internacionals, a persones que dormen al carrer, a representants del govern, a un candidat a les pròximes eleccions, a periodistes d'Haití, al director d'una empresa tèxtil, a un treballador d'aquesta empresa, etc.

D'altra banda, si bé es mostren les debilitats del país, també s'entrevista al ministre de Justícia haitià, per tal de legitimar el seu poder, a diferència del que s'ha fet en la majoria de les informacions dels mitjans de comunicació, on s'ha parlat d'Haití com si no tingués cap responsable polític.

Malgrat l'intent de contextualitzar la situació d'Haití i de donar veu a les persones protagonistes del terratrèmol, cal destacar l'escassa presència de les dones. Atenent al detall de les persones entrevistades i identificades amb el seu nom sobreimprès en pantalla, s'observa una **representació quantitativa de les dones molt baixa**: de les 17 persones entrevistades i identificades, només 2 són dones. Les experiències de més dones, ostentins o no càrrecs institucionals, haurien pogut donar una visió més completa de la situació, amb menys biaixos de gènere, incorporant així múltiples contribucions a la reconstrucció i al desenvolupament del país.

D'altra banda, no s'explica en cap moment si els efectes del terratrèmol i la crisi posterior han tingut un **impacte desigual en dones i homes**. No es facilita cap dada desagregada per sexe, ni es tracten temes com la distribució de recursos, la prevalença diferencial en dones i homes de les malalties, la incidència dels casos de violència, etc.

Quant al **llenguatge utilitzat**, si bé en algunes expressions la veu en off utilitza termes genèrics com personal en comp-tes de treballadors (Ex.: "el personal de l'emissora privada

RCH 2000") en general s'usa el gènere gramatical masculí com a universal i es parla dels haitians, els habitants, els estrangers, uns veïns, els agents, els nens, els treballadors, etc. Així, per exemple, en alguna ocasió s'usa el masculí nens mentre les imatges mostren tant a nens com a nenes. I en algun cas, fins i tot, s'usa el masculí encara que en les imatges només apareguin dones.

Malgrat això, s'han de fer algunes consideracions importants. **Les escenes en què apareixen dones mostren una gran diversitat de situacions.** S'entrevista o se sent parlar a diverses dones (a qui majoritàriament no s'identifica amb el nom) i en tots els casos es tracta de dones que transmeten seguretat i no vulnerabilitat. Fins i tot les dones que apareixen en situacions de més necessitat són tractades en la gran majoria de les ocasions d'una forma respectuosa i sense cercar la generació d'actituds compassives. S'ha de destacar, a més a més, el fet que Colette Lespinasse és la persona entrevistada durant més temps (molt per sobre de la mitjana de les entrevistes als homes), cosa que dona rellevància al seu discurs.

En termes generals, **no s'ofereix una imatge victimista de la població haitiana ni de les dones en particular.** Per exemple, no es representa el poble haitià com a passiu receptor d'ajuda sinó que es mostren imatges de rescats fets per persones haitianes i s'explicita la seva col·laboració en les tasques d'ajuda d'emergència.

En relació als estereotips de gènere, si bé la tendència general és presentar una diversitat de dones i homes, al llarg del reportatge es poden trobar tant missatges que trenquen amb els estereotips de gènere com missatges que els reforcen. Hi ha exemples en el documental, tot i que escassos, que mostren dones com a subjectes subalterns en un doble sentit: són població receptora i, dins la població receptora, se les presenta com a víctimes silenciades i vulnerables, sense capacitat d'acció.

Així, podem trobar escenes com la que mostra el propietari d'un bar relatant com (amb "força i coratge") va rescatat una dona (que "plorava i no podia respirar") atrapada sota la runa. Parla de la dona en la seva presència, però ella està en un segon pla escoltant en silenci i ni el propietari del

bar ni l'equip del programa es dirigeixen a ella. En una altra escena, es mostra una dona en els instants immediatament posteriors al seu rescat. La dona plora, suplica que s'atengui els seus fills i es troba en un estat físic tan lamentable que en aquest cas l'escena arriba a resultar dramàtica i angoixant.

Seguint amb la reproducció d'estereotips de gènere, el reportatge dona veu a persones amb **alguns missatges que legitimen els valors amb què habitualment s'associa la masculinitat (valentia, no mostrar la por, autosuficiència, propensió al risc, etc.)**. En el moment en què el reportatge presenta la feina dels Topos, un grup de rescat mexicà, el seu coordinador Héctor Méndez diu que:

"Nosaltres no necessitem transport ni protecció (...) Si véns tímid i demostres la teva por, és que no hauries d'haver vingut, és que hauries d'haver-te quedat a casa teva a que et cuidi la mama".

Aquesta actitud es reforça des de la veu en off (en presentar aquest grup com "un dels equips de rescat més qualificats del món") i des del testimoni de Marcial Paralejo, un dels cooperants que s'ha unit als Topos i que "ha arribat ell sol des de Sabadell, on té una botiga de mobles". El cooperant lloa l'arriscada actitud dels Topos i fa ostentació de la seva pròpia autosuficiència:

"Aquí vinc jo sol, m'ho pago jo sol i crec que és el que he de fer. No ho sé, però com hi ha tantes tasques a fer, doncs bé, alguna cosa trobaré, no?"

Com a contrapartida a les imatges i discursos que reforcen estereotips de gènere (les dones ploren o estan en silenci i els homes són forts, valents i rescaten les dones), també es poden trobar en el reportatge representacions diverses. Per exemple, al campament on milers de persones es troben en una situació molt crítica, es mostra una gran diversitat de dones: una dona carrega bidons d'aigua, una altra menja, una altra carrega una bateria, una altra renta el cabell a una nena, una altra parla davant la càmera amb actitud decidida:

"Si nosaltres mateixos no cooperem i no ens posem d'acord no hi haurà cap millora (...) En aquests moments, com no tenim massa coses ens ajudem mútuament".

D'entre aquestes dones cal destacar molt especialment el cas de Colette Lespinasse. És important notar com el seu discurs apel·la a les capacitats de les dones:

"És un poble que té la capacitat de resistir, perquè ha viscut tants problemes..., tants moments difícils... Jo crec en la seva capacitat de refer la seva vida. I es veu al carrer com, sobretot les dones, que tenen una reserva..., una força tremenda per sobrepassar això. Jo crec que tenen la capacitat, només necessiten un suport per fer les coses millor, perquè no tornem al que teníem abans".

La forma d'entrevistar Colette Lespinasse mostra la importància que es dona a la seva opinió; l'entrevista no es fa en qualsevol lloc i de forma atropellada, l'entrevista es nota planificada. I no es mostra Colette Lespinasse només asseguda i parlant, també se la mostra treballant: "Colette prepara un carregament d'ajuda. És per al campament espontani de refugiats que hi ha prop de les oficines de la seva ONG de suport als refugiats i repatriats haitians", diu la veu en off. El seu retrat es completa i es reforça amb la forma de presentar-la: "Colette Lespinasse és una personalitat molt popular a Haití. Ha dedicat la vida a la defensa dels drets humans".

Finalment, en línies generals el documental dona una visió que, com es declara en la seva presentació, "va més enllà de l'impacte emotiu del terratrèmol", intentant donar el missatge que el terratrèmol podria també considerar-se un moment idoni per tornar a començar i reconstruir el país d'una altra manera. Així, el tractament de la imatge i del missatge fomenta l'**anàlisi i la reflexió fugint de la recerca del dramatisme i de reaccions llastimoses**. Malgrat aquesta línia general, també és cert que es poden trobar missatges amb diversa orientació política i d'actitud. Uns missatges poden tendir a provocar una reacció de resignació i d'altres una voluntat de transformació. Al llarg del reportatge podem trobar discursos i imatges vinculats a l'esperança, a la justícia social, a la corrupció, al consens, a la resignació, a l'escepticisme, etc. Es mostren opinions com la de Máxime Dufort, candidat del Front CIP Haití, que apel·la a continuar treballant des d'Haití:

"Podem treballar per construir el nostre país. No tenim un altre lloc on puguem viure bé excepte aquí. Jo puc anar-me'n als Estats Units, a França, a Espanya. Però el país en

3.3. *Solidaris* (Catalunya Ràdio)

a. Presentació

què em sento bé i feliç és el meu país. M'entens? És el meu país. Jo sóc haitià".

I opinions com la de Ramiro Pàmols, sacerdot jesuïta espanyol que viu a Haití des de fa 4 anys i que mostra, a diferència de la majoria de les persones entrevistades, una actitud escèptica:

"No hi ha alternatives. És clar, un país que no té alternatives econòmiques, quin futur vols que tingui? (...) El que està passant amb el terratrèmol és una autèntica il·lusió. Això no conduirà a res".

I com a última observació, s'ha de fer notar que el reportatge prengui el seu títol, "Haití: hora zero", de les declaracions d'una dona, novament Colette Lespinasse, que encoratja a l'optimisme, a la reconstrucció de l'Estat i a la defensa dels drets de la població haitiana:

"És una hora zero per a la reconstrucció, per repensar la societat, sobre una altra base, on hi hagi més justícia, més justícia social. És un moment trist però també és una oportunitat de reconstrucció, no només a nivell físic dels carrers, de les cases, sinó sobretot a nivell social, a nivell de l'Estat, per tenir una millor gestió del nostre medi ambient, de la nostra població, perquè els seus drets siguin respectats".

El programa *Solidaris* de l'emissora pública Catalunya Ràdio és un espai de freqüència setmanal de 1 h de durada, realitzat per Rita Marzoa, on s'analitzen temàtiques relacionades amb els drets humans, la cooperació i el desenvolupament. En les temporades 2008-2009 i 2009-2010, la gran diversitat de temàtiques han inclòs qüestions com els drets humans a Haití, el conflicte a la regió congoleesa del Kivu, els menjadors socials, el periodisme crític a Guatemala, les malalties minoritàries, la situació de la població a Gaza, la cimera del clima de Copenhaguen, la situació de la gent gran amb rendes baixes, el voluntariat per la llengua, la situació al Sàhara Occidental, l'ajuda d'emergència pel terratrèmol a Haití, la realitat de les famílies monoparentals, la lluita contra el canvi climàtic, etc.

De la simple enunciació del llistat de temes ja es pot apreciar el fet que es **dóna visibilitat a situacions i problemàtiques molt poc tractades en la programació dels mitjans de comunicació generalistes**. Aquesta visibilització legitima la seva importància i suposa un reconeixement a la feina de les persones que treballen des de diferents àmbits (associatiu, polític, professional o personal).

Encara que els temes tractats se centren en la cooperació i el desenvolupament, el programa combina la mirada a la realitat de països i comunitats d'arreu del món amb una mirada a la realitat de Catalunya. Per tant, l'enfocament **trenca la freqüent visió unidireccional Nord-Sud segons la qual "nosaltres" ajudem "els altres/les altres"**. Aquesta voluntat es mostra molt clarament al perfil de les persones entrevistades, entre les quals es troben persones catalanes residents a Catalunya, persones catalanes desplaçades a altres llocs del món, persones immigrades residents a Catalunya i persones entrevistades en el seu context cultural d'origen.

Una altra mostra d'aquesta voluntat de diversificació de veus és l'esforç que es fa per enviar a alguna de les persones del programa a cobrir la notícia des del mateix context en què es genera la informació. Exemples d'això són la visita de 10 dies a Bolívia d'una part de l'equip del programa, o el viatge als camps de persones refugiades palestines del Líban i Síria.

Pel que fa a la perspectiva de gènere, *Solidaris* dóna atenció i posa en valor temes estratègics en la lluita per l'equitat de gènere (drets humans de les dones, moviments de dones in-

dígenes, mutilació genital femenina, el cos de les dones com a arma de guerra, etc.) i **dóna veu directament a les dones** involucrades en aquests projectes i reivindicacions.

D'altra banda, en els temes no directament relacionats amb l'equitat de gènere no sempre s'aprofundeix en les problemàtiques i les desigualtats que afecten de forma diferent dones i homes. Així, moltes de les informacions no ofereixen dades desagregades per sexe ni analitzen suficientment el context de les relacions de poder amb perspectiva de gènere en què s'emmarca la situació abordada. Quant al llenguatge, habitualment s'usa el gènere gramatical masculí com universal.

Quant a la presència d'homes i dones, tant en els reportatges que aborden temes d'especial importància des de la perspectiva de gènere com en la resta, **el programa destaca per una paritat en la quantitat d'homes i dones a qui s'entrevista o es dona veu**, tant en l'espai central del programa com en la resta de seccions (entrevistes, reportatges, cròniques, notícies breus, convocatòries, etc.).

Per il·lustrar alguns dels comentaris anteriors, a continuació s'analitzen més detingudament dos programes. El primer tracta les relacions de propietat de la terra i el moviment de dones indígenes a Bolívia, i el segon se centra en l'ús del cos de les dones com a arma de guerra en la República Democràtica del Congo.

b. Estudi de casos

La propietat de la terra i el moviment de dones indígenes a Bolívia (09/05/09)²⁰

Una part de l'equip de *Solidaris* ha fet un viatge a Bolívia durant 10 dies en què s'han visitat diversos projectes de cooperació, i aquesta experiència s'explica al llarg de diferents programes. En l'emissió del 9 de maig de 2009, el programa se centra en l'entrevista realitzada a Julia Ramos, indígena quítxua i Ministra de Desenvolupament Rural i Terres, una de les tres ministres indígenes del govern bolivià.

En presentar l'entrevista, es comenten qüestions relatives a la propietat de la terra, a la sobirania alimentària, a la reforma agrària per acabar amb el latifundisme i per donar accés

a la terra a amplis sectors socials, etc. Per tant, la qüestió de la redistribució de terres a Bolívia **no s'analitza des d'una perspectiva merament administrativa o legal sinó que es contextualitza en el marc de la qüestió de l'accés i el control dels recursos i, per tant, de les relacions de poder**, enfocament que resulta clau per comprendre els conflictes d'interessos i les desigualtats existents entre grups socials:

"Les terres més estèrils sí que estan a les mans de la gent humil, però fan falta les infraestructures per explotar-les en condicions. Les explotacions més fèrtils són els latifundis, molt poc explotats".

Atenent a la literalitat d'algunes de les frases amb què es presenta el reportatge, podria semblar que aquest reproduirà una visió dicotòmica i jeràrquica que distingeix entre "les altres", que apareixen com a víctimes, i "nosaltres", que apareixen com a prestadors d'ajuda a aquestes víctimes:

"A Bolívia el 70% de les dones són víctimes de la violència de gènere. Dones violades, colpejades en l'àmbit familiar, nenes agredides sexualment mentre van a escola, a quilòmetres de casa seva, joves embarassades amb només 13 anys que no disposen de cap tipus d'informació per prevenir embarassos no desitjats (...) I a l'altra banda, moltíssima gent formada en l'àmbit de la cooperació que treballa amb rigor per prevenir, per evitar i per ajudar les víctimes".

Malgrat aquest enunciat de presentació en què es representa les dones com a subjectes vulnerables (víctimes, violades, colpejades, agredides, que no disposen de cap tipus d'informació), en contrast amb la persona cooperant (formada, que treballa amb rigor), el conjunt del reportatge fuig de la mirada victimista i dona una visió de la població boliviana (i de les dones en particular) com un col·lectiu apoderat, amb voluntat i capacitat autònoma de transformació social.

Així, el reportatge se centra en la descripció de les condicions i les lluites de la població boliviana, i analitza la situació a través de l'entrevista amb una dona boliviana indígena que **explica la seva experiència i les iniciatives sorgides autònomament de les pròpies comunitats bolivianes**.

Simptomàtic d'aquest enfocament és el fet que la informació no s'obté a través de la mediació d'una veu occidental,

¹⁹ www.catradio.cat/reproductor/audio.htm?ID=336742

sinó que s'escolta directament el que diu la ministra amb les seves pròpies paraules i la seva pròpia veu, que pren especial valor simbòlic en tractar-se d'una dona indígena.

D'altra banda, es pot observar que quan es tracta la qüestió de la propietat de la terra no s'analitza la situació específica de les dones ni es menciona com es distribueix la propietat ni les relacions de poder dins les famílies:

“Ha estat descoberta la submissió de *famílies indígenes* que vivien en captivitat davant els patrons. Hem pogut entregar ja les terres als vertaders indígenes (...)”.

No pot deixar de preguntar-se: a qui s'entrega la terra?, als homes, a les dones, a ambdós? Les conseqüències socials poden ser molt diferents en un i altre cas, i per això és important en el treball periodístic introduir la perspectiva de gènere també en els aspectes relacionats amb la distribució de recursos i amb les relacions de poder que es donen en l'àmbit familiar.

Al llarg de l'entrevista es pregunta a Julia Ramos per la seva trajectòria personal i per diferents facetes de la seva vida (se li pregunta com a ministra amb responsabilitats de govern, com a indígena, com a militant d'un moviment de dones, com a parlant de llengua quítxua, etc.). Aquest retrat integral permet, d'una banda, superar la rígida divisió entre l'esfera pública i l'esfera privada i, de l'altra, trencar amb l'estereotip que representa les dones indígenes com a analfabetes i sense capacitat d'organització ni poder polític. El retrat permet, a més a més, veure com interseccionen els diversos eixos de desigualtat i poder en què es configuren les condicions de vida d'una persona, que en el cas de Julia Ramos vénen marcades pel fet de ser boliviana, dona, indígena, ministra i d'origen rural:

“Hem complert més de 500 anys de submissió dels pobles, i especialment les dones”.

“No s'accepta fàcilment la dona de província a la ciutat”.

“Ha estat tanta la repressió, que ens han fet avergonyir del que som. Parlar quítxua era sinònim d'endarreriment, sinònim de ser un indi de camp”.

El fet que el reportatge fugi de la visió paternalista pot contribuir a provocar en l'audiència una conscienciació sobre la vulneració històrica dels drets de les comunitats indígenes (i de les dones en particular) i sobre l'existència de moviments autòctons que lluiten per canviar aquesta situació:

“Aquesta és la roba típica de la meva comunitat (...) Realment orgullosa de portar la meva indumentària, el meu complement de la meva vestimenta. Això no em fa menys intel·ligent ni sóc menys que algú que visqui a la ciutat. Vull dir-ho amb orgull, la roba que portem és un complement. I els talents i els sabers, això ho portem molt dins nostre”.

El cos de les dones com a arma de guerra a la República Democràtica del Congo (23/01/10)²¹

El reportatge aborda la situació dels nens i nenes soldats, així com la violència sexual contra les dones en el conflicte de la zona del Kivu, a la República Democràtica del Congo. Per explicar aquesta situació s'entrevista Kadi Adzuba, dona periodista congoleesa de 28 anys que ha denunciat en diversos fòrums internacionals aquesta violació dels drets humans.

És important destacar que la iniciativa de denúncia coberta en el reportatge sorgeix de la pròpia societat civil congoleesa, i que per explicar-la es dona veu directament a una dona congoleesa, en comptes de ser narrada a través de la veu intermediana d'alguna persona periodista o cooperant.

En començar l'entrevista, Kadi Adzuba situa el context polític i social del conflicte parlant de dictadura, de guerra silenciosa i de violència sistemàtica contra les dones. Per tant, situa el conflicte en un marc de relacions d'interessos, desigualtat i relacions de poder. A més a més, l'entrevista no tracta el conflicte del Kivu de forma general, sinó visibilitzant i posant l'èmfasi en l'impacte específic sobre les dones. Per fer-ho, contextualitza la violència sobre les dones parlant de la seva situació en l'àmbit familiar i social:

“La dona ocupa una segona posició en la societat. La dona pateix moltes prohibicions i això explica el fet que la dona no té dret a parlar en públic. El lloc de la dona està sempre a casa per ocupar-se dels fills i això vol dir que la dona mai ha tingut l'oportunitat d'anar a escola”.

²¹ www.catràdio.cat/audio/407148/El-reportatge

Pel que fa als estereotips de gènere, des del programa es fan algunes afirmacions que poden reproduir la visió de les dones com vulnerables i febles:

“Aquesta violència contra els éssers més febles; en el cas dels nens se’ls fa soldat i en el cas de les dones se les viola, se les maltracta”.

“Vostè va decidir fer de la seva professió una professió de denúncia de les injustícies al seu país, en contra dels més febles; dels nens, utilitzats com a soldats en aquestes guerres i en aquests exèrcits, i de les dones, que són usades com a armes de guerra”.

Però, d'altra banda, s'entrevista una dona llicenciada en dret, periodista, que recorre el món denunciant la violació dels drets humans al seu país i que fa front a amenaces de mort; imatge que trenca amb l'estereotip de les dones congoleeses com a analfabetes, passives i receptores d'ajuda:

“Sóc una de les dones que ha tingut la sort d'anar al col·legi (...) Era molt difícil acceptar una dona periodista, però hem lluitat, hem treballat molt, hem treballat molt més que els homes. I pel nostre comportament hem aconseguit tenir un lloc”.

“Les amenaces estan aquí, però la lluita és molt més important que aquestes amenaces. Tots els periodistes que treballen a la zona de conflicte assumeixen riscos importants per a la seva vida perquè saben que en un moment ells seran l'objectiu d'un tret al cap (...) tinc por, ningú vol morir, però s'ha de treballar”.

Malgrat la gravetat del tema abordat, el tractament del conflicte no transmet una imatge fatalista ni una actitud de resignació. L'entrevista amb Kadi Adzuba posa l'èmfasi en les accions de denúncia d'aquesta situació i en l'existència d'una part de la societat civil congoleesa que lluita autònomament pels seus drets i transmet una actitud esperançada sobre la possibilitat que les accions de denúncia i de lluita puguin aconseguir el respecte dels drets humans de les dones.

El final de l'entrevista és tota una declaració d'intencions en què s'explicita la necessitat que la cooperació no es faci amb actitud de superioritat occidental sinó que posi l'èmfasi en la voluntat de col·laboració mútua:

Rita Marzoa: “-Què és el que reclama des del Congo algú compromès, i algú amb consciència, algú que no és analfabet i algú que treballa pels drets de l'home i pels drets de la dona com a solucions a aquest conflicte?”

Kadi Adzuba: *-(...) fins ara, la política internacional no fa sinó mirar pels seus propis interessos, i això és el problema. No es preocupen per la llibertat, pel desenvolupament dels països del Sud, o dels països del Tercer Món. Demanem un diàleg sincer, bilateral, per parlar d'un desenvolupament real dels països del Sud. I deixar que l'Àfrica visqui. Hi ha tants tractats i resolucions que demanen la llibertat del poble..., desenvolupament de tota la nació... Però això mai s'arriba a respectar. El que demanem: deixar que aquests països facin la seva pròpia política, que facin la seva pròpia pau”.*

Aquesta reivindicació és il·lustradora del discurs sobre la necessitat de l'establiment d'unes relacions internacionals que reconeguin el poder, la capacitat d'interlocució i els interessos de les distintes comunitats i col·lectius amb qui es coopera. I per això és important, no només parlar de la cobertura de necessitats bàsiques o d'eradicació de la pobresa, sinó enfocar la qüestió sota la perspectiva dels drets. En aquesta línia, l'entrevista fa referència a la **falta d'aplicació de la resolució 1325** del Consell de Seguretat de Nacions Unides sobre dones, pau i seguretat, un compromís que s'ha assumit des de l'ONU i que, per tant, compromet políticament tots els governs.

“Aquesta resolució té 10 anys però no ens ajuda a res perquè no es pot aplicar al nostre país, i no s'aplica perquè molta gent no sap què hi passa”.

Aquesta referència suposa ja en sí una **visibilització que utilitza un instrument internacional estratègic en la lluita pels drets de les dones**, però alerta de la insuficiència d'aquests instruments si no van acompanyats de mesures i compromisos polítics que en garanteixin compliment efectiu.

4. Conclusions

L'informe ha fixat alguns elements de debat al voltant de la forma en què es representen a les notícies la cooperació al desenvolupament i les relacions de gènere. Per això la primera part de l'estudi ha delineat a grans trets els diferents enfocaments de desenvolupament que s'han succeït en el temps i que han contribuït a la incorporació de l'equitat de gènere entre els objectius centrals de la cooperació al desenvolupament. També s'han elaborat cinc eixos d'anàlisi que han contribuït, en la segona part, a l'examen d'alguns exemples de representació de la cooperació internacional en la premsa escrita (la secció de "Cooperació" del diari *Avui*), en la televisió (un reportatge de *30 Minuts* de TV3) i en la ràdio (el programa *Solidaris* de Catalunya Ràdio).

És important subratllar que, en termes generals, l'espai dedicat a temes relacionats amb la cooperació al desenvolupament en els mitjans de comunicació és escàs. Aquesta tendència té excepcions, com les dels exemples analitzats en aquest informe, que s'ocupen de temàtiques relacionades amb la cooperació al desenvolupament i, que en el cas de la secció de cooperació del diari *Avui* o del programa *Solidaris* de Catalunya Ràdio, tracten íntegrament aquests temes.

En general, l'anàlisi d'aquests exemples està ple de matisos: cada exemple inclou elements que poden contribuir a una major equitat de gènere, així com altres elements que, en canvi, poden reforçar estereotips i rols de gènere. De fet, l'ús en l'anàlisi dels cinc eixos elaborats ha estat d'utilitat per poder distingir els diferents aspectes considerats rellevants des d'una perspectiva de gènere, tot i això, els eixos s'han de considerar en el seu conjunt, ja que estan entrellaçats.

A continuació es presenten per a cada eix algunes observacions, a fi de dibuixar algunes conclusions.

1. Presència/absència de les dones en els programes/notícies sobre desenvolupament.

Tant a *Solidaris* com a *Avui* es tracten diversos **temes d'interès estratègic per a les dones**: entre els exemples seleccionats es consideren assumptes com la salut sexual i reproductiva o la situació específica de les dones en els conflictes armats. Més enllà dels exemples seleccionats, tant a *Solidaris* com a *Avui* s'aprecia un interès general cap a temes rellevants per a l'avenç en l'equitat de gènere, que van des de la participació política fins al grau de compliment de les conferències internacionals sobre els drets de les dones.

D'altra banda, s'observa una atenció particular en les entrevistes efectuades als diferents programes/articles cap a una **paritat de veus de dones i d'homes**. En els quatre articles seleccionats del diari *Avui* es busca de manera bastant marcada una simetria d'intervencions dels dos sexes, i a *Solidaris* els dos talls seleccionats giren al voltant de l'entrevista a una dona. En canvi, pel que fa a la mera presència numèrica de dones i homes, l'exemple de *30 Minuts* destaca per tenir una baixa proporció de dones entre les persones que intervenen en el reportatge de forma no anònima.

Cal destacar que en la totalitat dels exemples considerats s'utilitza un **llenguatge androcèntric** en què el masculí comprèn tant els homes com les dones. En general, encara és difícil trobar en els mitjans de comunicació la voluntat i la possibilitat de trencar amb els rígids esquemes del llenguatge androcèntric. En aquest sentit, la difusió i l'estudi de manuals sobre llenguatge no sexista i no androcèntric donen pautes útils per saber quines són les possibles opcions disponibles, facilitant així a les persones professionals instruments concrets aplicables al treball periodístic diari.²²

Un element important que s'ha de subratllar és la dificultat que s'adverteix perquè les dones surtin dels **"guetos temàtics"** en què estan encasellades. En l'elecció dels exemples s'ha posat particular atenció a escollir tant temes relacionats amb problemàtiques que afecten directament les dones, com temes d'abast general, precisament per poder valorar si també en aquests últims es consideraven les relacions de gènere. Com a observació general es pot dir que, mentre que els "temes de dones" són presents i tractats amb atenció, en els temes generals no apareix la consideració cap a les relacions de gènere.

Així, per exemple, quan en la secció del diari *Avui* es parla d'educació no es descriuen les discriminacions que afecten les nenes i les noies en el sistema escolar; igual que quan s'aborda el tema de la SIDA s'invisibilitzen les desigualtats específiques cap a les dones.

En aquest sentit, la **falta de dades o estadístiques desagregades per sexe** és indicativa d'aquesta tendència a invisibilitzar la situació de les dones en els temes que no es consideren relacionats directament amb elles.

2. Contextualització dels programes/notícies sobre cooperació al desenvolupament.

En els exemples considerats es detecta, en general, un esforç per fixar elements del context que ajudin a entendre les notícies formulades de forma més completa. Com ja s'ha vist, és molt important presentar els temes de desenvolupament intentant donar **una imatge com més complexa millor de la realitat**, per fugir de la tendència a la banalització dels temes connectats amb la pobresa i l'ajuda. L'aprofundiment, en tant que sigui possible, d'alguns elements històrics, socials i culturals de les societats amb què es posa en marxa la cooperació és de particular importància per presentar les desigualtats entre dones i homes en el marc de les seves causes estructurals i, també, en les seves possibilitats de transformació.

Es destaca en particular l'esforç de *30 Minuts* per retratar la situació posterior al terratrèmol d'Haití del 12 de gener de 2010 d'una forma complexa, centrant l'atenció en diferents aspectes que contribueixen a la comprensió d'una situació tan complicada. Per això, el reportatge considera elements, encara que en alguns casos només esmentant-los, com el tema de la reactivació d'empreses que treballaven al territori abans del terratrèmol, el tràfic de nenes i nens accentuat pel caos del post-terratrèmol, les tensions racials latents, la ineficiència de les institucions per fer front a la situació i els retards de la cooperació internacional.

Des de la perspectiva de gènere, la inclusió de les relacions de poder específiques d'aquesta situació hauria completat l'anàlisi. Per exemple, abordant la distribució desigual de recursos entre les persones que componen les comunitats i les famílies, o l'augment de la violència sexual en aquestes situacions, en què els nivells de seguretat baixen de manera substancial.

²² El manual publicat el 2005 amb el suport de l'Institut Català de les Dones i revisat per Eulàlia Lledó Cunill, *Marcar les diferències: la representació de dones i homes a la llengua*, és un exemple de manual que facilita les propostes de canvis cap a un llenguatge no androcèntric.

3. Legitimitat: a qui s'atorga la veu en els programes/notícies de cooperació al desenvolupament.

Al llarg de l'informe s'ha insistit en la importància de fixar l'atenció en qui parla en els programes que s'ocupen de cooperació, perquè atorgar la veu implica donar legitimitat a les persones i fugir de la mediació occidental. És important que, en l'esforç per cercar veus que parlin en primera persona de la seva situació, es procuri **escoltar la veu de les persones que no se solen tenir en compte**. En aquest sentit, posar-se "les ulleres de gènere" implica fer un esforç, malgrat els temps estrictes del periodisme, per fugir dels recorreguts ja fixats (en què s'entrevista les persones que normalment surten en els mitjans) per tal de, en canvi, cercar les persones que, per sexe, ètnia, classe social, etc. tenen menys reconeixement i legitimitat per exposar els problemes de la comunitat.

En general, la majoria dels exemples seleccionats intenten cercar veus de les persones directament involucrades en les situacions que es representen, evitant la mediació occidental i de les persones externes als contextos considerats. En els dos exemples de *Solidaris*, el reportatge s'estructura al voltant de les entrevistes a dues dones que, en primera persona, parlen de la situació del seu propi país. També *30 Minuts* destaca per la gran quantitat d'entrevistes a persones haitianes que, des de diferents àmbits, contribueixen a la comprensió del que està passant en aquest context, prioritzant les veus de les persones locals per sobre les actuacions de la cooperació internacional. No obstant això, només dues dones són entrevistades i identificades amb nom i cognom, ambdues per ocupar un lloc important en la societat: com a dones, ocupar determinats càrrecs o responsabilitats afavoreix tenir legitimitat per opinar i ser escoltades.

En canvi, els quatre exemples del diari *Avui* es caracteritzen per no incloure la pluralitat de veus de la cooperació al desenvolupament, elegint majoritàriament entrevistes a institucions públiques de desenvolupament o d'ONGD de Catalunya, en detriment de persones que estan directament involucrades en les actuacions de desenvolupament. Malgrat la carència de multiplicitat de veus, *Avui* contribueix a donar a conèixer un àmbit rellevant a Catalunya que sol ser desconegut pel públic no particularment interessat en la cooperació al desenvolupament.

4. Estereotips i rols de gènere: el lloc ocupat per "les altres" en la comunicació organitzada entorn de l'eix nosaltres/els altres.

Com s'ha vist al llarg de l'informe, en les actuacions de la cooperació al desenvolupament hi ha una tendència a considerar i representar les dones com a mares o esposes i, per tant, en relació a un rol social assignat. I això malgrat els enfocaments que al llarg del temps han advocat per a un canvi de mirada que consideri les persones i les relacions de gènere que influeixen en la distribució dels recursos i de les oportunitats en les distintes societats.

En general, els exemples considerats alternen formes més estereotipades de presentar les dones amb formes més atentes a fugir dels estereotips. No obstant això, la sensació general és que s'ha fet un **esforç per tenir una perspectiva diferent, en què les dones es representin de forma més complexa**, observant les realitats de les persones en la seva totalitat i no només en relació al seu rol social preestablert.

Per exemple, una de les dues dones que intervenen en el reportatge de *30 Minuts* és una defensora de drets humans del país que amb les seves paraules transmet una consciència i una força de voluntat que trenca amb la idea de les dones com a víctimes. El mateix es pot dir de les dues dones entrevistades en el programa *Solidaris*, ambdues compromeses i activament involucrades en la lluita per a una major justícia social. És important que dones com elles trobin un espai d'expressió en els mitjans: encara que siguin moltes les dones que en el món lluiten per causes similars, les imatges estereotipades que prevalen contribueixen a impedir que les experiències d'aquestes dones surtin a la llum.

En el diari *Avui*, encara que es detecta una tendència a considerar les dones exclusivament en funció dels beneficis que el seu desenvolupament pot aportar a la seva família, s'ha de destacar com, d'altra banda, les fotografies elegides trenquen amb els estereotips de les dones dels països en desenvolupament com a víctimes o com a mares.

5. La càrrega dramàtica i emotiva dels programes/notícies sobre la cooperació.

Es pot afirmar que la totalitat dels exemples seleccionats es distancia de les pràctiques comunicatives que cerquen reaccions immediates relacionades amb el patetisme, el catastrofisme o els impactes excessivament emotius. Obviar aquests tipus de reaccions permet comunicar missatges en què predomina la reflexió i la complexitat de les mirades, perquè es pugui transmetre, en comptes de resignació i llàstima, indignació per les situacions d'injustícia i desigualtat.

És important, aleshores, visibilitzar la **càrrega dramàtica i emotiva** present en la representació mediàtica de la cooperació al desenvolupament: moltes vegades falta la reflexió prèvia sobre quin tipus de sentiments es volen estimular en l'audiència. No obstant això, tot això és essencial per a la promoció de l'equitat de gènere ja que **els missatges impactants no intenten considerar les causes i les relacions de poder, en quedar-se a la superfície de les qüestions** i, així mateix, impedeixen reflexionar sobre les desigualtats.

Cal destacar, en particular, l'atenció de *30 Minuts* per no caure en el patetisme més extrem en parlar del terratrèmol d'Haití intentant, en canvi, donar una visió global de la situació amb diferents punts de vista, encara que sense considerar suficientment les veus de les dones haitianes. Tot això en contrast amb la forma habitual de representar aquest succés en la seva forma més patètica i fatalista, que no pren en consideració el fet que les tragèdies naturals es donen en contextos socials, econòmics i polítics concrets i que les seves conseqüències són extremadament desiguals en relació al sexe, a l'ètnia i a la classe social de pertinença.

En definitiva, l'informe pretén contribuir a obrir una reflexió i un debat sobre un tema que no sol ser gaire tractat, el de la representació amb perspectiva de gènere de la cooperació al desenvolupament, malgrat el seu paper central en el qüestionament o en la reproducció d'estereotips. La complexitat i els matisos dels exemples examinats ajuden a elaborar una anàlisi en què no s'identifiquen bones o males

pràctiques distingibles de forma evident, sinó subtils formes de comunicar que poden contribuir, poc o molt, a reforçar o trencar estereotips i prejudicis.

Es considera important, des de la campanya *Mou-te per la igualtat. És de justícia*, posar sobre la taula la qüestió de la representació de les dones i de les relacions de gènere en la cooperació al desenvolupament, perquè es contribueixi a qüestionar la imatge estereotipada del món dividit en un "nosaltres" i un "els altres/les altres".

Bibliografía

- ANDRAS RACHEL, KOLA NAZREEN (2007), "Hacia una Ciudadanía activa. Buenas Prácticas y Manual de Capacitación del Consejo local/internacional de mujeres jóvenes en América Latina y Europa", Projecte URB-AL, Ciutat de Graz, Comissió Europea EuropeAID Oficina de Cooperació.
- BATLIWALA, SRILATHA (1997), "El significado de empoderamiento de las mujeres: nuevos conceptos desde la acción", León Magdalena (Comp.), Poder y empoderamiento de las mujeres, Santa Fe de Bogotá, Tercer Mundo Editores, p. 187-211.
- BENGOECHEA MERCEDES (2004), "La categorización masculina del mundo a través del lenguaje verbal de los medios". A Pilar López Díez (eds), *Manual de información en género*, Madrid, Instituto Oficial de Radio y Televisión, p.71-93.
- BRAVO, ROSA, *Las metas del Milenio y la igualdad de género: el caso de Perú, Santiago de Chile*, Serie Mujer y Desarrollo CEPAL número 55.
- COL·LEGI DE PERIODISTES DE CATALUNYA, *Codi deontològic del Col·legi de Periodistes de Catalunya*, disponible a: www.periodistes.org/documents_codi_deontologic
- COMITÈ D'ENLLAÇ DE LES ONG EUROPEES DAVANT LA CE (1989), *Código de Conducta de Imágenes y Mensajes a propósito del Tercer Mundo*, Brussel·les, Comitè d'Enllaç ONGD-UE.
- CONSELL DE L'AUDIOVISUAL DE CATALUNYA, CAC (2004), *Recomanacions del Consell de l'Audiovisual de Catalunya sobre el tractament de la violència de avv als programes informatius i d'entreteniment als mitjans de comunicació*, disponible a: www.cac.cat/web/actuacions/index.jsp
- CORPORACIÓ CATALANA DE MITJANS AUDIOVISUALS, CCMA (2006), *Carta de Principis per a l'Actuació dels Mitjans de Comunicació de la CCRTV*, disponible a: www.cma.cat/regulacio/Principisactuacio.pdf
- CUENTAS RAMÍREZ, SARA (2009), *Educación para el desarrollo con perspectiva de género: una apuesta local para el compromiso global*, Barcelona, InteRed Catalunya
- DUBOIS, ALFONSO, *Cooperación para el desarrollo*, en Diccionario Humanitario HEGOA: <http://dicc.hegoa.efaber.net/listar/mostrar/44>
- ERRO SALA, JAVIER (2002), *Comunicación, desarrollo y ONGD*, Bilbao, HEGOA.
- FEDERACIÓ CATALANA D'ONGD PER AL DESENVOLUPAMENT (2007), *Codi ètic i de conducta per a les ONGD federades*. Edició revisada, Barcelona.
- KABEER, NAILA (1994), *Reversed Realities: Gender Hierarchies in Development Thought*, London; New York, Ed. Verso.
- KABEER, NAILA (1999), "From Feminist Insights to an Analytical Framework", a Kabeer Naila, Ramya Subrahmanian (eds.), *Institutions, relations and outcomes*, London, Zed Books.
- LÓPEZ, IRENE (2005), *Género en la agenda internacional de desarrollo: un enfoque de derechos humanos*, Revista Académica de Relaciones Internacionales número 2, Universitat Autònoma de Madrid.
- MESA PER A LA DIVERSITAT EN L'AUDIOVISUAL (2008), *Eines per a la Diversitat: per als professionals de la comunicació audiovisual*, Barcelona, Consell de l'Audiovisual de Catalunya.
- MIGUEL DE BUSTOS, JUAN CARLOS (1996), *Cultura, comunicación y desarrollo. Algunos elementos para su análisis*, Bilbao, Cuadernos de Trabajo HEGOA.
- MOSER, CAROLINE (1993), *Gender Planning and Development: Theory, Practice, and Training*, New York, Routledge.
- MURGUIALDAY, CLARA, *Enfoques de políticas hacia las Mujeres*, a Diccionario Humanitario HEGOA: <http://dicc.hegoa.efaber.net/listar/mostrar/146>
- NASH MARY, MARRE DIANA EDS. (2003), *El desafío de la diferencia: representaciones culturales e identidades de género, raza y clase*, Bilbao, Universitat del País Basc.
- PÉREZ DE ARMIÑO, KARLOS, AREIZAGA MARTA, *Medios de comunicación*, a Diccionario Humanitario HEGOA: <http://dicc.hegoa.efaber.net/listar/mostrar/139>
- SAIZ ECHEZARRETA, VANESA (2007), "Una construcción "solidaria" de la subalternidad: mujeres en la publicidad de las ONGD", a Sánchez Leyva María José, Reigada Olaizola Alicia (coords.), *Crítica feminista y comunicación*, Sevilla, Comunicación Social, p.215-242.
- SAU, VICTORIA (1981), *Diccionario Ideológico Feminista*. Barcelona, Icaria.
- VACA, BEIBY COORD. (2009), *Ellas y nosotros: una aproximación al discurso de los medios de comunicación catalanes sobre las mujeres inmigradas*, Barcelona, ACSUR-Las Segovias Catalunya.

Cofinanciat per:

